

Άντ. Γ. Δροσοπούλου

Ἡ πορεία πρὸς τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1939 ἡ γερμανικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Πολωνίας ἄνοιξε τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αἱματηρότερο καὶ καταστρεπτικώτερο ἀπὸ κάθε προηγούμενο, καὶ ὁ ὁποῖος ἔκλεισε μὲ τὴν ρίψη τῆς βόμβας στὴν Χιροσίμα, πού σηματοδοτεῖ τὴν ἀπειλὴ μιᾶς αὐτοκτονίας τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ προσέγγιση τῆς 70^{ης} ἐπετείου αὐτῆς τῆς ἡμέρας ἐπανέφερε στὴν συζήτηση ἓνα παλαιὸ ἐρώτημα : Πρόκειται πραγματικὰ γιὰ ἓναν ἰδιαίτερο πόλεμο ἢ γιὰ τὴν συνέχεια ἐκείνου πού ἔγινε ἀπὸ τὸ 1914 ὡς τὸ 1918 καὶ τὸ μεταξύ τους διάστημα ἦταν οὐσιαστικὰ μιὰ ἀνακωχὴ ; Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ δευτέρος παγκόσμιος πόλεμος ἀποτελεῖ μιὰ ἀπλὴ συνέχεια τοῦ πρώτου ἐπικαλεῖται τὸ ὅτι τὸ διακύβευμα τῶν δύο συγκρούσεων - ἡ κοσμοκρατορία τῆς Γερμανίας -ἦταν τὸ ἴδιο καὶ ὁ συνασπισμὸς τῶν δυνάμεων πού τὴν ἐνίκησαν ὁ αὐτός.

Υπάρχει ὅμως μιὰ διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο πολέμων βασικὴ. Ἐκείνον πού ἐξέσπασε τὸ 1914 τὸν εἶχαν ἐπιδιώξει καὶ οἱ δύο πλευρὲς, καὶ εἶναι μοιρασμένη ἢ εὐθύνη του. Ὁ πόλεμος πού ἄρχισε τὸ 1939 ἦταν τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου. Τῆς κακουρηματικῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ.

■ Εἶναι τόσο διδακτικὴ γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ στοιχίσει στὴν κοινωνία ἓνας δημαγωγὸς ἢ ἱστορία τῆς πρόσβασης στὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πού ἀξίζει ἀπὸ καιρὸ σέ καιρὸ νὰ τὴν ξανακυττάζουμε στὶς λεπτομέρειες τῆς. Καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅπως οἱ κοντόφθαλμοι ὑπολογισμοὶ τῶν κυβερνήσεων, οἱ ἀνεδαφικὲς ἐλπίδες τῶν κυβερνωμένων, οἱ σπασμωδικὲς καὶ ἄσκεφτες ἀντιδράσεις στὰ γεγονότα,

οί κυνικές ἐγκαταλείψεις ἀρχῶν καί ὑποσχέσεων, δέν ἔχουν πάψει δυστυχῶς νά ἐπαναλαμβάνονται.

*

* *

Τήν 1η Σεπτεμβρίου 1939 κυριαρχοῦσε στόν κόσμο ἀποστροφή στήν ἰδέα ἑνός νέου παγκοσμίου πολέμου, πού θά ἐπανελάμβανε, προφανῶς καί σέ μεγαλύτερη ἔκταση, τήν ἀνθρωποσφαγή τοῦ προηγουμένου.

Ὁ γερμανικός λαός ἀπό τόν ὁποῖο ἐκπορεύθηκε ἡ ἐπίθεση, δέν διέφερε ἀπό τούς ἄλλους στήν ἐπιθυμία τῆς ἀποφυγῆς τῆς σύγκρουσης. Εἶχε μέν τήν πεποίθηση, ὅτι ἡ συνθήκη τῶν Βερσαλλιών, πού ἐσφράγισε τήν ἤττα του στόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, τοῦ ἐπέβαλε σκληρούς ὅρους καί ἄδικες ταπεινώσεις (οἱ ὁποῖες ὅμως εἶχαν πάψει πιά νά ἰσχύουν τό 1939), ἀλλά ἡ προοπτική τοῦ νά ἐπιχειρήσει νά πάρει μιά θριαμβευτική ἐκδίκηση γιά αὐτές καί νά ἐπαναλάβει τήν προσπάθεια γιά μιά παγκόσμια ἐπικράτηση τῆς Γερμανίας τοῦ φαινόταν ἄκρως ἐπικίνδυνη.

Καί γιά τίς νικήτριες δυνάμεις τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἡ προοπτική τῆς ἐπανάληψης του ἦταν ἀποκρουστική. Ἡ Γαλλία καί ἡ Ἀγγλία εἶχαν μέν νικήσει σ' αὐτόν καί εἶχαν ἀποκομίσει σημαντικά ἐδαφικά ὠφελήματα, ἀλλά τό τίμημα πού εἶχαν καταβάλει σέ αἷμα ἦταν τρομακτικό : Ἡ Γαλλία εἶχε 1,5 ἑκατομμύριο νεκρούς καί ἡ Ἀγγλία εἶχε τόν ἴδιο περίπου συνολικό ἀριθμό ἀπωλειῶν σέ νεκρούς καί τραυματίες. Καί οἱ δύο ἐξακολουθοῦσαν νά πληρώνουν τό δημόσιο χρέος πού εἶχαν ἐπωμισθεῖ γιά τόν πόλεμο, εἶχαν βγεῖ ἀπό αὐτόν μέ μειωμένη τήν θέση τους στήν παγκόσμια οἰκονομία καί δέν εἶχαν ξεπεράσει τίς συνέπειες τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τοῦ 1929.

Ἡ Ἀμερική πού τό βάρος της στήν πλάστιγγα εἶχε προσφέρει τό 1918 τήν νίκη στίς δυτικές δημοκρατίες, βγήκε ἀπό τήν διαρρύθμιση τοῦ μεταπολεμικοῦ κόσμου ἀποκαρδιωμένη καί ἡ κοινή γνώμη της εἶχε γυρίσει στόν παραδοσιακό ἀπομονωτισμό τῆς χώρας.

Οὔτε ἡ σοβιετική Ρωσία ἦταν πρόθυμη γιά ἕναν νέο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ κολλεκτιβοποίηση καί οἱ ἀλλεπάλληλες αἱματηρές ἐκκαθαρίσεις τοῦ Στάλιν (ιδιαίτερα δέ ἡ ἐξόντωση τῶν καλλιτέρων στρατηγῶν τοῦ Ἐρυθροῦ Στρατοῦ) τήν εἶχαν περιαγάγει σέ μιά βαθιά ἐσωτερική κρίση.

Ἡ φασιστική Ἰταλία ἦταν μιά ιδιότυπη περίπτωση. Παρά τίς ἐπεκτατικές βλέψεις του πρός ὅλες τίς κατευθύνσεις, ὁ Μουσολίνι εἶχε τήν ἐπίγνωση τῆς στρατιωτικῆς του ἀδυναμίας καί ἦταν σαφῶς ἀπρόθυμος γιά ἕναν πόλεμο μεγάλων διαστάσεων.

Βλέψεις ἐναντίον τῶν γειτόνων τους ἐξέτρεφαν καί διάφορες ἄλλες εὐρωπαϊκές χώρες. Ἀπό τίς ἠττημένες τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἡ Οὐγγαρία καί ἡ Βουλγαρία ἐπιθυμοῦσαν τήν ἀναθεώρηση τῶν ἐδαφικῶν ρυθμίσεων τῶν συνθηκῶν τῆς εἰρήνης. Ἀπό τήν ομάδα τῶν νικητριῶν, ἡ Πολωνία καί ἡ Ρουμανία ἤθελαν νά πάρουν περισσότερα ἀπό αὐτά πού τούς εἶχαν δοθεῖ. Ἦταν ὅμως τέτοιο τό ἀναμενόμενο κόστος μιᾶς νέας διευρωπαϊκῆς ἀναμέτρησης, πού ὅλες οἱ ἐπιθυμίες μιᾶς ἀνακατανομῆς μέσω αὐτῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου σπρώχνονταν στό περιθώριο.

Τήν γενική διάθεση τῆς κοινῆς γνώμης γιά τήν διατήρηση τῆς εἰρήνης, ἐνίσχυε καί ἡ θορύβησή της ἀπό τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἀεροπορικοῦ ὄπλου. Ἡ λογοτεχνία καί ὁ κινηματογράφος (τό μυθιστόρημα τοῦ Ουέλλε «Ὁ Πόλεμος τῶν Κόσμων» καί μιά ἐμπνευσμένη ἀπό τόν Ουέλλε ταινία τοῦ Ἀλεξάντερ Κόρντα) εἶχαν δημιουργήσει ἔντονη φοβία γιά τούς ἀεροπορικούς βομβαρδισμούς.

Ἐπί πολλά χρόνια ἡ διανόηση εἶχε καλλιεργήσει ἓνα ἰσχυρό ἀντιπολεμικό πνεῦμα. Βιβλία πού περιέγραφαν τήν φρίκη τοῦ πολέμου τῶν χαρακωμάτων, ὅπως τοῦ Ρεμάρκ, τοῦ Μπαρμπύς καί σέ ἐμᾶς τοῦ Μυριβήλη, εὗρισκαν στό κοινό μεγάλη ἀνταπόκριση. Οἱ φοιτητές τῆς Ὁξφόρδης εἶχαν ἐκδόσει ψήφισμα, ὅτι «Τό Σπίτι αὐτό δέν θά πολεμήσει γιά τόν Βασιλέα καί τήν Πατρίδα». Ἄγγλοι εἰρημιστές, πεπεισμένοι γιά τήν γαληνευτική δύναμη τοῦ χιουῦμορ, ἐπρότειναν πώς ἂν κάνουν οἱ Γερμανοί ἀπόβαση στήν χώρα τους, νά τούς ὑποδεχθεῖ ὁ κόσμος σάν τουρίστες.

Ἐνῶ τόν Αὐγουστο τοῦ 1914 σέ κάθε χώρα πού ἔμπαινε στόν πόλεμο σηκώνονταν κύματα μαζικοῦ ἐνθουσιασμοῦ καί τεράστιες λαϊκές διαδηλώσεις πού ἀνέμιζαν σημαίες καί τραγουδοῦσαν ὕμνους καί θούρια, τό 1939 δέν ἔγινε τίποτε παρόμοιο. Τίς τελευταῖες ἡμέρες τῆς εἰρήνης, ἔβλεπαν παντοῦ στήν Εὐρώπη νά ἔρχεται ὁ πόλεμος μέ σφιγμένη τήν καρδιά γιά αὐτά πού θά ἐπακολουθοῦσαν. Ὁ συγγραφέας θυμᾶται τόν Αὐγουστο τοῦ 1939 στό νησί του, τήν Μήλο, τό πλήθος πού μαζευτόταν κάθε βράδυ μπροστά στό παράθυρο τοῦ καφενεῖου, πού εἶχε τό μοναδικό ραδιόφωνο τοῦ χωριοῦ, νά ἀκούει σιωπηλό – τά πολιτικά σχόλια ἦταν ἀπαγορευμένα – τά νεώτερα τῆς ἐπικίνδυνης διένεξης τῶν Μεγάλων γιά κάποια πόλη πού τήν ἔλεγαν Ντάντσιχ, ἓνα ὄνομα πού θύμιζε τά χορευτικά κέντρα πού εἶχαν γίνει τῆς μόδας στήν Αθήνα.

Στήν ἄλλη πλευρά τῆς Εὐρασίας γινόταν ἀπό χρόνια ἤδη ἓνας πόλεμος πού ἔμελλε νά ἐνταχθεῖ στόν παγκόσμιο. Ἡ Ἰαπωνία εἶχε ριχθεῖ στήν κατάκτηση τῆς Κίνας, ἀλλά μέ τήν εἰκόνα πού εἶχαμε τότε γιά τόν κόσμο, μᾶς φαίνονταν αὐτά πού συνέβαιναν ἐκεῖ ἀπόμακρα καί ξένα.

Ρηνανία

Ο Χίτλερ μετά μία δεκαετία άκαρπων προσπαθειών κατάκτησης τής αρχής, είχε αποκτήσει τήν εξουσία τό 1933, χάρις στά άριστερά του συνθήματα – τό ναζιστικό κόμμα αυτόχαρακτηριζόταν στήν έπωνυμία του καί «σοσιαλιστικό» καί «έργατικό» - καί χάρις στήν πλούσια χρηματοδότησή του από τό μεγάλο κεφάλαιο γιά νά εφαρμόσει μιάν αντίθετη κοινωνική πολιτική. Τήν δυσπιστία του πολιτικοστρατιωτικού κατεστημένου μπόρεσε νά έξουδετερώσει μέ επιδέξιους χειρισμούς καί μέ ύποσχέσεις πού τίς άγνοούσε μόλις του έγινονταν άχρηστες.

Καίριο στοιχείο τής κυβερνητικής του πλατφόρμας ήταν ή άπαλλαγή τής Γερμανίας από τούς περιορισμούς πού τής είχαν επιβληθεί τό 1919 μέ τήν συνθήκη των Βερσαλλιών. Αλλά τήν αναθεώρηση τής συνθήκης διακήρυσσε, ότι θά επιτύχει μέ ειρηνικά μέσα. Έτσι είχε μία έκτεταμένη λαϊκή άπήχηση. Κατόπιν μέ τόν συνδυασμό μιās καταιονιστικής προπαγάνδας καί μιās άδίστακτης βίας, έξεμηδένισε κάθε αντιπολίτευση στίς ενέργειες του. Ακόμη καί τών όπαδών του (όπως του Έρνστ Ρέμ, του μόνου ανθρώπου ό όποίος του μιλούσε στόν ένικό, καί τών Ταγματών Έφόδου τό 1934) όταν υπερακόντιζαν τίς προθέσεις του. Όταν άρχισε τόν πόλεμο ήταν τεραστίως δημοφιλής, όπως θά δούμε πιό κάτω, καί ή τυφλή ύποταγή σ'αυτόν συνεχίστηκε δυστυχώς γιά τόν γερμανικό λαό μέχρι τέλους.

Μέ δεδομένη τήν γενική διάθεση τής άποφυγής ενός νέου πολέμου, ή χιτλερική έκδοχή, ότι στήν Γερμανία είχαν επιβάλει οι νικητές σκληρούς όρους ειρήνης καί ένα καθεστώς κραυγαλέας άνισότητας μέ τά άλλα κράτη, από τό όποιο αυτή έπεδίωκε νά άπαλλαγει μέ ειρηνικές διαπραγματεύσεις, εύρισκε κατανόηση καί στίς δυτικές δημοκρατίες καί έσπρωξε τίς κυβερνήσεις τους σέ μιá μακρά στάση ύπομονής άπέναντί του.

Έτσι μπόρεσε ο Χίτλερ με την λέξη «ειρήνη» διαρκῶς στό στόμα νά προχωρεῖ σέ αἰφνιδιαστικές ἐνέργειες καί νά ἐκφράζει συγχρόνως τήν ἐπιθυμία του γιά μιά νέα συμφωνία γιά τήν διεθνή τακτοποίηση τῶν τετελεσμένων. Ὑπῆρχαν βέβαια καί αὐτοί στήν Δύση πού δέν ἔχασαν τήν συναίσθηση τῆς πραγματικότητας καί πού ζητοῦσαν τήν ἀντίδραση στόν γερμανικό ἐπεκτατισμό, ἀλλά αὐτούς ὁ Χίτλερ τούς ἔβριζε πολεμοκάπηλους καί οἱ κυβερνήσεις τῶν χωρῶν τους τούς ἔθεταν σέ πολιτική ἀπομόνωση ὡς ἐπικίνδυνους γιά τήν εἰρήνη.

Τόν ἴδιο χρόνο πού ἀνέβηκε στήν ἐξουσία, καί πολύ λίγο μετά ἕναν μνημειώδη λόγο του ὑπέρ μίας διεθνούς διάσκεψης γιά ἕναν γενικό ἀφοπλισμό, τήν ὁποία εἶχε προτείνει ὁ ἀμερικανός πρόεδρος Ρουζβελτ, ὁ Χίτλερ ἀπέσυρε τήν Γερμανία ἀπό τήν διαδικασία τῆς διάσκεψης, ἀλλά καί ἀπό αὐτήν τήν ἴδια τήν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν. Ἡ δικαιολογία του ἦταν, ὅτι οἱ Ἀγγλογάλλοι φαίνονταν, ὅτι θά ζητήσουν μιά προθεσμία 8 ἐτῶν γιά νά περιορίσουν τούς ἐξοπλισμούς τους στό γερμανικό ἐπίπεδο. Συγχρόνως κάλεσε τόν γερμανικό λαό νά ἐπικυρώσει τήν ἀπόφαση του μέ ἕνα δημοψήφισμα.

Τρεῖς ἡμέρες μετά τό δημοψήφισμα, τό ὁποῖο φυσικά ἐκέρδισε (μέ 95% !) φώναξε τόν πολωνό πρέσβυ καί ἀπό τήν συνάντησή τους βγήκε ἕνα κοινό ἀνακοινωθέν, ὅτι ἡ Γερμανία καί ἡ Πολωνία θά προχωρήσουν σέ ἄμεσες διαπραγματεύσεις γιά νά ἐξετάσουν ὅλα τά μεταξύ τους προβλήματα καί νά παραιτηθοῦν κάθε χρήσης βίας στίς σχέσεις τους, χάριν τῆς κατοχυρώσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης. Ἡ Εὐρώπη ἀνέπνευσε μέ ἀνακούφιση.

Σύντομα όμως μετά, με την συγχώνευση του ναζιστικού κόμματος στο κράτος, 400.000 άνδρες των Ταγμάτων Έφόδου έγιναν τμήμα της δημοσίας διοίκησης. Στόν Άγγλο ύπουργό των έξωτερικῶν Ήντεν, πού πῆγε νά τόν συναντήσει στό Βερολίνο τόν Φεβρουάριο τοῦ 1934, ὁ Χίτλερ εἶπε ὅτι θά ἔδινε ἔγγυήσεις, ὅτι τά Τάγματα Έφόδου δέν θά ἐγίνονταν μέρος τοῦ στρατοῦ. Τίς ἔγγυήσεις αὐτές δέν ἔδωσε ποτέ. Τά Τάγματα μετά τόν φόνο τοῦ ἀρχηγοῦ τους, Ἔρνοστ Ρέμ, καθηλώθηκαν στόν ρόλο μιᾶς ἐπικουρικής (πολιτικῆς) ἀστυνομίας, ὑπαγομένης στήν διοίκηση τοῦ στρατοῦ, καί ἀπό τούς ἔνστολους ναζιῆδες ἢ προσωπική φρουρά τοῦ Χίτλερ, τά Ἔς-Ἔς, ἀναπτύχθηκε στό πιό ἰσχυρό στρατιωτικό σῶμα.

Τόν Μάρτιο τοῦ 1935 ἡ Γερμανία ἀνήγγειλε τήν σύσταση πολεμικῆς ἀεροπορίας καί τήν εἰσαγωγή ὑποχρεωτικῆς στρατιωτικῆς θητείας. Αὐτά παρέβαιναν ἀνοιχτά τούς ὅρους τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιῶν, πού εἶχαν ἀπαγορεύσει στήν Γερμανία νά διαθέτει πολεμικά ἀεροπλάνα καί νά ὑπερβαίνει τόν ἀριθμό τῶν 100.000 ὁ στρατός της. Γιά τήν ἀπό κοινοῦ ἀντιμετώπιση τῆς νέας καταστάσεως μέ «πρακτικά μέτρα» συναντήθηκαν στήν ἰταλική λουτρόπολη Στρέζα οἱ πρωθυπουργοί τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας. Τό μόνο «πρακτικό μέτρο» πού ἔλαβαν, ἦταν νά παραπέμψουν τό ζήτημα στό Συμβούλο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Σ'αὐτό οἱ ἀντιπρόσωποι 19 χωρῶν συμφώνησαν σέ μιᾶ ἀκαδημαϊκοῦ χαρακτήρα γενική καταδίκη τῆς παραβίασης διεθνῶν συνθηκῶν καί ἔστειλαν τήν συγκεκριμένη ὑπόθεση στήν Γενική Συνέλευση τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Χίτλερ ἀπηλλάγη ἀπό τήν ἀντίθεση τῆς Ἰταλίας, προσφέροντας σ'αὐτήν τήν στήριξη του στήν

έκστρατεία πού ετοίμαζε ό Μουσολίνι για τήν κατάκτηση τής Αιθιοπίας. Για νά τονώσει τήν διστακτικότητα τής Άγγλίας στις γαλλικές εκκλήσεις για άμεση δράση, προθυμοποιήθηκε νά κλείσει μιά ναυτική συμφωνία μαζί της.

Στήν Άγγλία είχαν άντιληφθει, ότι ή Γερμανία είχε παραβιάσει καί τούς ναυτικούς περιορισμούς πού τής είχαν θέσει ή Συνθήκη τών Βερσαλλιών, καί ότι έφτιαχνε θωρηκτά ύπερδιπλασίου έκτοπίσματος. Αντί άλλης άντιδράσεως, ή άγγλική κυβέρνηση έπεδίωξε μιά ιδιαίτερη συμφωνία μέ τήν Γερμανία, παρά τήν άναξιοπιστία τών δεσμεύσεων τής τελευταίας. Τό άποκορύφωμα του κωμικού ήταν ή ίκανοποίηση τών λόρδων του ναυαρχείου, για τό ότι οι Γερμανοί συμφώνησαν ό στόλος τους νά μήν ύπερβεί τό 35% του άγγλικού - ένώ τίς παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ή άναλογία μεταξύ τών δύο χωρών σέ μεγάλη σκάφη ήταν 10 πρός 16.

Από τήν διάσκεψη τής Στρέζα δέν βγήκε τελικά τίποτε καί ό Χίτλερ συνέχιζε άσυγκράτητος τόν επανεξοπλισμό του μαζί μέ τίς διαβεβαιώσεις τών ειρηνικών προθέσεων του.

*
* *

Στίς 7 Μαρτίου 1936 ό γερμανός ύπουργός τών έξωτερικών εκάλεσε τούς πρέσβεις τής Άγγλίας, τής Γαλλίας, του Βελγίου καί τής Ιταλίας για νά τούς άνακοινώσει τήν πρόταση μιάς είκοσαπενταετούς συμφωνίας για τήν άποστρατιωτικοποίηση τών δύο πλευρών τών συνόρων του Ρήνου, ενός συμφώνου για τόν περιορισμό τών άεροπορικών δυνάμεων καί τήν πρόθεση τής κυβέρνησης του νά διαπραγματευθει σύμφωνα μή επιθέσεως μέ τούς δυτικούς καί μέ τούς άνατολικούς γείτονές της. Δύο ώρες μετά, ό Χίτλερ έδήλωνε στό Ράϊχσταγκ, τήν βουλή

πού είχε φέρει στά μέτρα του, ότι έσκόπευε νά έπαναστρατιωτικοποιήσει τήν Ρηνανία καί τήν ώρα πού μιλούσε τά στρατεύματά του έμπαιναν στήν περιοχή, από τήν όποία είχαν αποκλεισθεῖ μέ τήν συνθήκη τῶν Βερσαλλιῶν, ἀλλά καί μέ τήν συνθήκη τοῦ Λοκάρνο, τήν όποία είχε ύπογράψει μέ τήν πλήρη θέληση της ή Γερμανία τό 1925. Ὁ Χίτλερ ἐδήλωσε ἀκόμη, ότι ή έπαναστρατιωτικοποίηση τῆς Ρηνανίας είχε έναν καθαρά συμβολικό χαρακτήρα.

Μέ τά εἰρηνευτικά λόγια πού ἀκολούθησαν τήν προκλητική συμπεριφορά, ξεγελάστηκαν όλοι ἐκεῖνοι (καί ἦσαν οἱ περισσότεροι) πού ἤθελαν νά ξεγελαστοῦν. Στίς ἐκκλήσεις τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης, πού ἔβλεπε μέ ἀνησυχία τούς σταθμούς ἐκφόρτωσης τῶν γερμανικῶν στρατιωτικῶν συρμῶν πρὸς τά σύνορα της νά έχουν προχωρήσει κατά 100 χιλιόμετρα, ή ἀγγλική κυβέρνηση ἀρνήθηκε τήν συμπαράσταση της. Οὔτε νά κινητοποιήσει τίς δυνάμεις της, οὔτε κἄν νά συμμετάσχει σέ οικονομικές κυρώσεις. Τό πνεῦμα τῶν ἰθυνόντων στό Λονδίνο ἦταν, ότι ή κοινή γνώμη τῆς χώρας κατά κανέναν τρόπο δέν θά ἐστήριζε έναν νέο πόλεμο καί ή οἰκονομία της δέν ἦταν εἰς θέσιν νά ἐπωμισθεῖ τό βάρος του – στό κάτω-κάτω δέ ή εἴσοδος τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στήν Ρηνανία ἦταν ἐπιστροφή σέ πάτριο ἔδαφος. Σ'αυτό πού συμφώνησε ή ἀγγλική κυβέρνηση ἦταν νά πάει ή υπόθεση στό Συμβούλιο τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ὅπου πάλι ή συζήτηση δέν ἔδωσε κανένα ἀποτέλεσμα.

Σήμερα ξέρομε, ότι ἂν ό γαλλικός στρατός εἶχε κινηθεῖ, ό Χίτλερ ἦταν προετοιμασμένος νά ἀποσύρει ἀμέσως τίς δυνάμεις πού εἶχε στείλει στήν Ρηνανία, πού ἦταν όλες καί όλες τρία τάγματα, ἀνίκανα νά ἀντισταθοῦν σέ μιά γαλλική επίθεση. Συζητῶντας κατόπιν μέ τούς στρατηγούς του, πού τοῦ εἶχαν ἐκφράσει δισταγμούς γιά τό ἐγχείρημα, τούς ἔψεξε γιά ὀλιγοψυχία : Ἡ δική του ἔμφυτη στρατηγική ἱκανότητα

του ἔιχε ὑπαγορεύσει τὴν σωστὴ ἐκτίμηση, ὅτι οἱ παρηκμασμένες ἡγεσίες τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας μὲ τίποτε δὲν θὰ ἔκαναν πόλεμο.

Ἡ ἀνοχή τῆς κατάληψης τῆς Ρηνανίας ἀνέτρεψε τὸ διπλωματικό σκηνικό τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Τὸ Βέλγιο ἐγκατέλειψε τὴν συμμαχία του μὲ τὴν Γαλλία καὶ ἐπανῆλθε στὴν οὐδετερότητα, ὑπὸ τὴν ὁποία τελοῦσε ἀπὸ τὴν σύσταση του τὸ 1831 μέχρι τὸ 1914, πού τὴν παρεβίασαν οἱ Γερμανοὶ μαζί μὲ τὴν συνθήκη πού εἶχαν ὑπογράψει.

Βιέννη

Τώρα ἐρχόταν ἡ σειρά τῆς Αὐστρίας. Ἡ μικρὴ παραδουνάβια χώρα ἦταν τὸ γερμανικὸ κατάλοιπο τῆς διαμελισθείσας τὸ 1919 πολυεθνικῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων. Ὁ κατακερματισμὸς σέ περισσότερα κράτη τοῦ προηγουμένως ἐνιαίου μεσευρωπαϊκοῦ χώρου τὴν εἶχε ἀποκόψει ἀπὸ καίριες πλουτοπαραγωγικὲς πηγές καὶ ἀγορές καὶ εἶχε καταστήσει προβληματικὴ τὴν ὑπαρξή της. Ἐναντίον τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνοτήτων, πού εἶχε διακηρύξει στὸν πόλεμο ὁ ἀμερικανὸς πρόεδρος Οὐίλσον, οἱ σύμμαχοι εἶχαν ἀπαγορεύσει τὴν ἔνωση τῆς Αὐστρίας μὲ τὴν Γερμανία καὶ τῆς ἐπέβαλαν μιὰ αὐτοτελῆ ὑπαρξή, πού δὲν ἐπιθυμοῦσαν οἱ πολῖτες της. Ὄταν ὅμως ἀνέβηκε στὴν ἐξουσία ὁ Χίτλερ, μὲ τὸν ἀντικαθολικισμό, τὸν ἀντισημητισμό, τὸν ἀντεργατισμὸ του, ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Αὐστριακῶν μεταστράφηκε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς «ἔνωσης μὲ τὴν μητέρα-Γερμανία» καὶ ἤθελε τὴν διατήρηση τῆς αὐτοτέλειας τῆς χώρας τους. Γιά νὰ τὴν προστατεύσει ἡ κυβέρνηση της, μετέτρεψε τὴν ἐξουσία της σέ δικτατορικὴ, προκειμένου νὰ ἰκανοποιήσει τὸν Μουσολίνι, πού ἦταν ὁ φυσικὸς σύμμαχος της γιατί δὲν ἤθελε νὰ κατεβοῦν οἱ Γερμανοὶ στὰ σύνορά του. Ὅμως ἐπειδὴ ἡ νοοτροπία τῶν Αὐστριακῶν εἶναι ἥπια καὶ ἀνεκτικὴ καὶ ἡ λαϊκὴ βάση τῆς κυβερνήσεως ἦταν περιορισμένη, εἶχε αὐτὴ ἕναν ἀτελῆ ἔλεγχο τῶν

πραγμάτων. Τα κόμματα που είχαν απαγορευθεί, το σοσιαλδημοκρατικό και το ναζιστικό, διατηρούσαν στην παρανομία ισχυρές οργανώσεις.

Οί ναζήδες της Αυστρίας, αποπειράθηκαν το 1934 να καταλάβουν με πραξικόπημα την εξουσία. Κατά την διάρκεια του έγχειρήματός τους πυροβόλησαν τον καγκελλάριο Ντόλφους και τον άφησαν να πεθάνει από αίμορραγία χωρίς να αφήσουν γιατρό να έλθει να την σταματήσει. Ούτε ιερέα να μεταλάβει τον μελλοθάνατο, παρά τις παρακλήσεις του, που για τον όποιον, βαθύτατα θρησκευόμενο καθολικό, ή αποστέρηση της τελευταίας μετάληψης ήταν πολύ οδυνηρότερη από την παρεμπόδιση της ιατρικής βοήθειας.

Η απόπειρα του πραξικοπήματος κατεστάλη σε ελάχιστο χρόνο και ο Μουσολίνι για να αποθαρρύνει τον Χίτλερ έστειλε στρατό στα ιταλοαυστριακά σύνορα. Ο καγκελλάριος Σούσνικ, που διεδέχθη τον Ντόλφους, έκρέμασε τους πρωταίτιους. Ο Χίτλερ έδειξε πως ήξερε στην ανάγκη να περιμένει. Έστειλε πρέσβυ του στην Βιέννη τον Φράντς Πάπεν, τέως αντικαγκελλάριο του, ο οποίος μόλις είχε γλιτώσει από το λουτρό αίματος, που μαζί με τον φόνο του συνταγματάρχη Ρέμ είχε βγάλει από την μέση και διάφορους άλλους υποπτους αντίδρασης πολιτικούς. Ο Πάπεν λόγω αριστοκρατικής καταγωγής και του καθολικού του θρησκευματος είχε ισχυρές προσβάσεις στο αυστριακό κατεστημένο και ήταν ένας πολύ επιτήδειος δολοπλόκος. Στα κρυφά, έδινε χρήματα και οδηγίες στο παράνομο ναζιστικό κόμμα, στα φανερά, εφήρμοζε μια πολιτική αποκατάστασης των γερμανοαυστριακών σχέσεων.

Τόν Μάιο του 1935 ο Χίτλερ έλεγε στο Ράϊχσταγκ, προς εξυπηρέτηση αυτής της πολιτικής, ότι «ή Γερμανία ούτε επιδιώκει, ούτε επιθυμεί να αναμειχθεί στα εσωτερικά ζητήματα της Αυστρίας, να προσαρτήσσει την Αυστρία ή να συνάψει ένα Άνσλους», δηλαδή την ένωση των δύο κρατών. Έναν χρόνο αργότερα ο Πάπεν υπέγραψε με τον καγκελλάριο Σούσνικ μία συμφωνία που επανεβεβαίωσε την γερμανική

αναγνώριση τῆς αὐτοτέλειας τῆς Αὐστρίας καί τήν ὑπόσχεση τῆς μή ἀναμείξεως στά ἑσωτερικά της. Ἀπό τήν πλευρά της ἡ Αὐστρία ἐδήλωνε, ὅτι στήν ἐξωτερική της πολιτική θά κινεῖται πάντα βάσει τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα γερμανικό κράτος. Ὑπῆρχαν ὅμως καί μυστικές ρῆτρες γιά τήν ἀμνήστευση τῶν ναζιῶν πολιτικῶν κρατουμένων καί τήν προώθηση ναζιῶν σέ κυβερνητικές θέσεις. Αὐτό ἄνοιγε τόν δρόμο σέ μιά ἔντονη διάβρωση τοῦ αὐστριακοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1938, πού οἱ ναζιῶδες τῆς Αὐστρίας εἶχαν γίνει πάλι ἀφόρητοι στήν ἀνατρεπτική τους δραστηριότητα, ὁ ὑδραργυρικός Πάπεν πού εἶχε πέσει στήν δυσμένεια τοῦ Βερολίνου, γιά νά ἀποκαταστήσει τήν θέση του ὀργάνωσε μέ μιά σειρά λεπτῶν χειρισμῶν μιά συνάντηση τοῦ Σούσνιγκ μέ τόν Χίτλερ στό περίοπτο ἐξοχικό σπίτι τοῦ τελευταίου στό Μπέρχτεσγκάντεν στά βουνά πλάϊ στήν Αὐστρία. Εἶχε πείσει τόν αὐστριακό καγκελλάριο, ὅτι σέ μιά προσωπική συζήτηση του μέ τόν Φύρερ θά διέλυναν, ὡς δύο καλοί Γερμανοί, φιλικά ὅλες τίς διαφορές τους.

Ὁ Χίτλερ, περιστοιχιζόμενος στήν συνάντηση ἀπό τρεῖς πολεμάρχους του καί διάφορους ἄλλους ἀξιωματούχους, ὑπῆρξε κοφτός καί κατόπιν προσβλητικός. Ὁ Σούσνιγκ καί ὁ ὑπουργός του τῶν ἐξωτερικῶν πού τόν συνόδευε, πέρασαν μιά ἐφιαλτική ἡμέρα, κατά τήν ὁποῖαν οἱ καυχησιολογίες τοῦ Χίτλερ ἐναλλάσσονταν μέ ἀπειλητικές προειδοποιήσεις καί μέ διακοπές τῶν συζητήσεων, πού ὑπονοοῦσαν, ὅτι ἐτοίμαζε διαταγές στόν στρατό νά εἰσβάλει στήν γείτονα.

Στό τέλος ὁ Σούσνιγκ ἐλύγισε καί ἀποδέχθηκε τό χαρτί πού τοῦ ζητοῦσαν : Νά μποῦν οἱ αὐστριακοί ναζιῶδες στήν κυβέρνηση παίρνοντας τό ὑπουργεῖο τῶν ἑσωτερικῶν μέ τόν ἔλεγχο τῆς ἀστυνομίας. Νά ἐνταχθεῖ ἡ αὐστριακή οἰκονομία στό γερμανικό οἰκονομικό σύστημα. Νά πάρει ἓνας ναζί τό ὑπουργεῖο τῶν στρατιωτικῶν γιά νά ἐγκαθιδροθοῦν στενές

σχέσεις τῶν δύο στρατῶν κλπ. Μερικές ἐπουσιώδεις μόνο ἀλλαγές πέτυχε νά βάλει στό χαρτί ὁ Σούσνικ προτοῦ τό ὑπογράψει.

Ἐφυγε συνοδευόμενος ἀπό ἕναν παρηγορητικό Πάπεν, μέ τήν ἐντολή τοῦ Χίτλερ νά τοῦ στείλει μέσα σέ τέσσερις ἡμέρες τήν ἐπίσημη ἀποδοχή τῶν ὅρων πού τοῦ εἶχε ὑπαγορεύσει καί μέσα στίς τρεῖς ἐπόμενες νά τοῦς ἔχει ἐφαρμόσει ὅλους. Ὅμως ὁ αὐστριακός πρόεδρος Μίκλας, ἕνας ἀπλοϊκός ἄνθρωπος ἀλλά μέ κοινό νοῦ, κατάλαβε ὅτι ἡ πλήρης ἀποδοχή αὐτῶν τῶν ὅρων θά ἐσήμαινε τό τέλος τῆς Αὐστρίας καί ἀπέκρουσε τήν παράδοση τοῦ στρατοῦ καί τῆς ἀστυνομίας στούς ναζιῆδες. Δέχθηκε νά μπουν ναζιῆδες στήν κυβέρνηση, ἀλλά σέ ἀκίνδυνα ὑπουργεῖα. Ακολούθησε ἕνας ἀπειλητικός λόγος τοῦ Χίτλερ στό Ράιχσταγκ στίς 20 Φεβρουαρίου καί μιά συνδιαλλακτική ἀπάντηση τοῦ Σούσνικ στό Μπούντεσταγκ, τό αὐστριακό ἀνάλογο σῶμα.

Στούς δρόμους οἱ ναζιῆδες διαδήλωναν ὑπέρ τῆς ἀποδοχῆς τῶν ὅρων τοῦ Χίτλερ καί οἱ σοσιαλδημοκράτες, πού τό κόμμα τους ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι ἀπαγορευμένο ἀπό τήν κυβέρνηση, συντάσσονταν μαζί της ὑπέρ τῆς ἀπόρριψης. Σ'αὐτήν τήν ἐξαλλη κατάσταση, ὁ Σούσνικ προκήρυξε στίς 9 Μαρτίου δημοψήφισμα γιά τήν Κυριακή 13 Μαρτίου, νά ἀποφανθεῖ ὁ λαός γιά τήν διατήρηση τῆς αὐτοτέλειας τῆς Αὐστρίας.

Ὁ Χίτλερ προτοῦ χτυπήσει, θέλησε νά ἔχει τήν βεβαιότητα, ὅτι ὁ Μουσολίνι δέν θά ἐπέμβει. Εἶχε μέν καλλιεργήσει τήν φιλία του ὑποστηρίζοντάς τον στήν κατάκτηση τῆς Αἰθιοπίας καί βοηθοῦσε μαζί του τόν Φράνκο στόν ἐμφύλιο πόλεμο τῆς Ἰσπανίας, ἀλλά ἤθελε νά εἶναι σίγουρος, γιατί τό συμφέρον τῆς Ἰταλίας νά μὴν κατεβοῦν οἱ Γερμανοί στά σύνορα της ἦταν δεδομένο. Ἐστειλε λοιπόν στόν Μουσολίνι ἕναν ἔκτακτο ἀπεσταλμένο, γαμπρό τοῦ βασιλέως τῆς Ἰταλίας, ὁ ὁποῖος ἀμέσως μετά τήν συνάντησή του μέ τόν Ντοῦτσε, τοῦ τηλεφώνησε τήν ποθητή ἀπάντηση. Ὁ Χίτλερ ἑξαλλος ἀπό χαρά τοῦ εἶπε νά διαβιβάσει

στό Μουσολίνι, ότι δεν θα ξεχάσει ποτέ τη στάση του. Τό επανέλαβε πολλές φορές και κατέληξε : «Δέν θά τό ξεχάσω ποτέ, ό,τι και νά συμβεί. Έάν θά χρειαζόταν ποτέ όποια βοήθεια ή βρισκόταν σέ όποιονδήποτε κίνδυνο, νά εΐναι πεπεισμένος, ότι θά εΐμαι κολλημένος μαζί του ό,τι και νά γινόταν, άκόμη και άν όλος ό κόσμος βρισκόταν έναντίον του.»

Από όλες τις ύποσχέσεις πού έδωσε ό Χίτλερ, σ'αυτήν ύπήρξε συνεπής. Γιατί από τις ελάχιστες φορές στην ζωή του πού αισθάνθηκε μιá ειλικρινή φιλία, ήταν αυτή πρós τόν ιταλό δικτάτορα. Καί στάθηκε καταστροφική γι'αυτόν. Για νά διασώσει τόν Μουσολίνι από τήν γελοιοποίηση, έκανε τήν έκστρατεία έναντίον τής Έλλάδος τόν Απρίλιο του 1941 και καθυστέρησε κατά έξι πολύτιμες εβδομάδες τήν εισβολή στην Ρωσία, πράγμα πού τόν εμπόδισε νά διαλύσει τόν ρωσικό στρατό προτού πέσει ό χειμώνας.

Καθησυχασμένος από τήν πλευρά τής Ιταλίας, ό Χίτλερ αποδύθηκε στην κατάληψη τής Αυστρίας. Τό δημοψήφισμα πού εΐχε προκηρύξει ό Σούσνιγκ ματαιώθηκε και κηρύχθηκε τό Άνσλους. Ό Χίτλερ πού μπήκε ως κατακτητής στην χώρα τής γέννησης του, έτέλεσε θρίαμβο στην Βιέννη μέ μιá συγκέντρωση πού δεν εΐχε προηγούμενο σέ όγκο και έπευφημίες. Αλλά ήθελε και τήν τυπική λαϊκή επικύρωση. Οργάνωσε στην Αυστρία αλλά και στην Γερμανία δημοψήφισμα, τό όποιο κέρδισε μέ τήν συντριπτική πλειοψηφία πού παρέχουν τά δημοψηφίσματα τών δικτατόρων. Τό αποτέλεσμα όμως δεν ήταν τελείως πλαστό. Ό καρδινάλιος Ίννιτσερ, ένας έγνωσμένος έχθρός του ναζισμού, αλλά και ό σοσιαλδημοκρατής ήγέτης Κάρολ Ρέννερ, πρώτος καγκελλάριος τής Αυστριακής Δημοκρατίας μετά τόν Πρώτο και μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τάχθηκαν άνοικτά υπέρ του «Ναί». Οί Αυστριακοί πού ήταν σίγουρο ότι θά ψήφιζαν πριν έναντίον τής προσάρτησης τής χώρας τους στην Γερμανία, προσαρμόσθηκαν κατόπιν στό τετελεσμένο γεγονός.

Μόναχο

Στόν λόγο πού εἶχε βγάλει ὁ Χίτλερ στό Ράιχσταγκ στίς 20 Φεβρουαρίου γιά νά καλέσει τούς Αὐστριακούς νά ἐπισπεύσουν τήν συμμόρφωση τους στούς ὅρους πού εἶχε ὑπαγορεύσει στόν Σούσνιγκ, μίλησε γιά πάνω ἀπό 10 ἑκατομμύρια Γερμανούς, πού ζοῦσαν ἔξω ἀπό τήν γερμανική ἐπικράτεια σέ δύο γειτονικές χῶρες. Καί πρόσθεσε ὅτι «Ὁ πολιτικός χωρισμός ἀπό τό Ράιχ δέν πρέπει νά ὀδηγεῖ στήν στέρηση δικαιωμάτων – δηλαδή τῶν γενικῶν δικαιωμάτων τῆς αυτοδιάθεσης. Δέν εἶναι ἀνεκτό γιά μία παγκόσμια δύναμη νά γνωρίζει, ὅτι ὑπάρχουν φυλετικοί σύντροφοι πλαῖϊ της, πού ὑφίστανται μονίμως τά μεγαλύτερα βασανιστήρια γιά τήν συμπάθειά τους ἢ τήν ἐνότητά τους μέ τό σύνολο τοῦ ἔθνους, τά πεπρωμένα του καί τήν κοσμοθεωρία του. Ἀνήκει στό ἐνδιαφέρον τοῦ Γερμανικοῦ Ράιχ ἡ προστασία αὐτῶν τῶν γερμανικῶν λαῶν πού δέν εἶναι εἰς θέσιν νά ἐξασφαλίσουν, κατά μήκος τῶν συνόρων του, τήν πολιτική καί πνευματική ἐλευθερία τους μέ τίς δικές τους προσπάθειες».

Σαφέστερη προειδοποίηση πρός τήν Τσεχοσλοβακία δέν μπορούσε νά ὑπάρξει. Στίς 11 Μαρτίου ὅμως ἐνῶ ἐτοιμαζόταν ἡ διάβαση τῶν αὐστριακῶν συνόρων ἀπό τά γερμανικά στρατεύματα, ὁ Γκαίριγκ, ὁ ὑπ'ἀριθμ. 2 τοῦ Χίτλερ, διαβεβαίωσε μέ τόν λόγο τῆς τιμῆς του τόν τσεχοσλοβάκο πρέσβυ, ὅτι ἡ χώρα του δέν εἶχε νά φοβᾶται τίποτε ἀπό τήν Γερμανία, ὅτι ἡ εἴσοδος τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στήν Αὐστρία δέν ἦταν παρὰ μία ἐνδογερμανική «οἰκογενειακή ὑπόθεση», καί ὅτι ὁ Φύρερ ἤθελε νά βελτιώσει τίς γερμανοτσεχοσλοβακικές σχέσεις.

Ὁ πρέσβυς τηλεγράφησε αὐτά στήν Πράγα καί ἀπό τόν ὑπουργό του ἦλθε ἀμέσως ἡ ἀπάντηση, ὅτι ἡ Τσεχοσλοβακία δέν θά προέβαινε σέ στρατιωτική κινητοποίηση καί δέν θά ἐπιχειροῦσε νά ἐπέμβει στά συμβαίνοντα στήν Αὐστρία. Εὐχαριστῶντας τόν πρέσβυ μέ χαρά ὁ

Γκαίριγκ προσέθεσε, ότι ήταν εξουσιοδοτημένος να δηλώσει, ότι αυτά που του είχε πει καλύπτονταν και από τον προσωπικό λόγο του Χίτλερ. Η τσεχοσλοβακική κυβέρνηση, έχοντας από την μία μεριά μία απειλή, που ανταποκρινόταν πλήρως σε αυτά που εκήρυσσε ο Χίτλερ από την αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας, και από την άλλη μία απλή «καλή κουβέντα», έπροτίμησε την δεύτερη.

*
* *

Η Τσεχοσλοβακία ήταν πριν από το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου άγνωστη και ως έννοια. Την συγκρότησαν οι νικητές με τον κατακερματισμό της δυαδικής αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Από την Αυστρία πήραν το βασίλειο της Βοημίας, στο οποίο πλειοψηφούσε το τσεχικό στοιχείο, και από την Ούγγαρία πήραν την Σλοβακία. Τσέχοι και Σλοβάκοι απέτέλεσαν το 64% της πληθυσμιακής βάσης της νέας χώρας, που περιέλαβε πολλές μειονότητες. Οι γερμανοί υπήκοοι της ήταν πάνω από το 23% του πληθυσμού της (περισσότεροι από τους Σλοβάκους) και το μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούσε μία συμπαγή εθνική ομάδα στη δυτική, βορειοδυτική και ανατολική πλευρά της χώρας, στην περιοχή που λεγόταν Σουδητία.

Η εκχώρηση της περιοχής αυτής στην Τσεχοσλοβακία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν άλλη μία παραβίαση της αρχής των εθνοτήτων, που είχαν υιοθετήσει οι σύμμαχοι ακολουθώντας τον πρόεδρο Ουίλσον. Δόθηκε όμως στο νέο κράτος λόγω του όρεινου χαρακτήρα της, για να το κάνει ασφαλέστερο στρατηγικά, και λόγω της αξίας των πλουτοπαραγωγικών πηγών της.

Οί Σουδητες δεν αισθάνονταν μόνον ότι περνούσαν «καλά σαν σπίτι τους», που ήταν φυσικό αφού ζούσαν σε ένα κράτος που δεν ήταν το δικό

τους, αλλά ευήμερουσαν και απελάμβαναν τα ίδια ατομικά δικαιώματα με όλους τους άλλους πολίτες της Τσεχοσλοβακικής Δημοκρατίας. Μέ την επικράτηση του ναζισμού στην Γερμανία και τα χρήματα και την προπαγάνδα της ή εκπροσώπηση των Σουδητών στο τσεχοσλοβακικό κοινοβούλιο περιήλθε σε ένα Σουδητικό Γερμανικό Κόμμα, αντίγραφο του ναζιστικού. Έθεσε τό αίτημα της αυτόνομησης της Σουδητίας και ή πρακτική του ήταν ή πρόκληση συνεχών επεισοδίων.

Την ίδια ημέρα πού ο Χίτλερ έμπαινε στην Βιέννη (14.3.38) ο βρετανός πρωθυπουργός Τσάμπερλαιν σε λόγο του στην Βουλή των Κοινοτήτων, εκθέτοντας τους λόγους για τους οποίους δεν είχε κάνει τίποτε να διασώσει την Αυστρία, προδιέγραψε μιά ανάλογη βρετανική στάση σε περίπτωση πού ο Χίτλερ θά στρεφόταν εναντίον της Τσεχοσλοβακίας. Δεν είχε καμμία πρόθεση να προσφέρει μιά έγγυση σ'αυτήν έναντι μιās γερμανικής επίθεσης, ούτε να υποστηρίξει την Γαλλία, αν αυτή θά τηρούσε την γαλλο-τσεχοσλοβακική συνθήκη συμμαχίας.

Καλλίτερη ενθάρρυνση δεν μπορούσε να υπάρξει για τον Φύρερ. Στόν αρχηγό του Σουδητικού Γερμανικού Κόμματος, έδωσε την έντολή να προβάλλει διαρκώς μεγαλύτερες απαιτήσεις, πού δεν θά μπορούσε να ικανοποιήσει η τσεχοσλοβακική κυβέρνηση. Στόν στρατό, πού είχε πλέον στηθεί σε τρεις πλευρές της Τσεχοσλοβακίας, όρισε να έτοιμασθει να την καταλάβει με μιά αστραπιαία επιχείρηση. Αυτή θά έπρεπε να φανεϊ στην κοινή γνώμη, ότι ήταν αποτέλεσμα πρόκλησης της άλλης πλευράς για να ρίξει σε εκείνη την ευθύνη της πράξης του.

Παράλληλα καλλιέργησε την ένταση. Διέσπειρε φήμες ότι τα στρατεύματα του στην Σιλεσία έκαναν επιθετικές κινήσεις (τίς όποιες δεν έκαναν), για να καταγγείλει κατόπιν, ότι πρόκειται περί συκοφαντικής έκστρατείας των πολεμοκαπήλων εναντίον του. Οί άνθρωποι του στην Σουδητία διέδιδαν στην διεθνή κοινή γνώμη, ότι ή περιοχή τους είχε

περιέλθει σέ άκυβερνησία. Η τσεχοσλοβακική κυβέρνηση άντέδρασε καλώντας στίς 20 Μαΐου ύπό τά όπλα μιά ήλικία καί άλλους έφένδρους τεχνικών ειδικοτήτων. Έδειξε πώς δέν έσκόπευε νά παραδοθεΐ άμαχητί όπως είχε κάνει ή αυστριακή. Η Άγγλία όμως κινήθηκε τότε, όχι για νά τήν βοηθήσει, αλλά για νά τήν πιέσει σέ όπισθοχώρηση.

Στίς 6 Αυγούστου τής έστειλε ό Τσάμπερλαιν, στό όνομα τής διαφύλαξης τής ειρήνης, έναν «μεσολαβητή» για νά βρει ένα πεδίο συνδιαλλαγής Σουδητών καί Πράγας. Ήταν ό λόρδος Ράνσιμαν, ένας άνθρωπος άντιδραστικής νοοτροπίας, πού μισούσε τούς Τσέχους, (ό πατέρας του μεγαλύτερου βυζαντινολόγου του 20ου αιώνα). Οί οδηγίες πού είχε λάβει από τόν άγγλο πρωθυπουργό ήταν, ότι από τίς συνομιλίες του μέ τίς δύο πλευρές έπρεπε νά καταλήξει στό συμπέρασμα, ότι ήταν άναγκαία ή άυτονόμηση τής Σουδητίας. Άλλά οί Σουδητες άξίωναν συνεχώς περισσότερα καί ό Ράνσιμαν βυζαντινολογοΐσε στήν Πράγα καί στίς σουδητικές έπαρχίες χωρίς νά μπορεί νά διατυπώσει μιά πρόταση άποδεκτή από τίς δύο πλευρές.

Ο Χίτλερ βλέποντας τήν άποστολή του Ράνσιμαν νά άποτυγχάνει, προχώρησε σέ άπειλές ότι θά λύσει αυτός τό ζήτημα μέ μιά επίθεση έναντίον τής Τσεχοσλοβακίας πού θά επέφερε τήν συνολική της διάλυση. Είχε ήδη μύσει στήν πρόθεση του τήν Ούγγαρία καί τήν Πολωνία, πού μέ όλο τόν φόβο τους για μιά γενική πολεμική ανάφλεξη, έπιθυμούσαν νά άρπάξουν από τήν Τσεχοσλοβακία έδάφη πού κατοκοΐσαν όμοεθνεΐς τους καί διέθεταν όρυκτό πλούτο, καί γΐ αυτό του έταξαν τήν συνεργασία τους. Στίς 12 Σεπτεμβρίου στό έτήσιο κατά τύπους συνέδριο του κόμματος του, στήν οΐσία ένα πανηγύρι παρελάσεων καί μεγαλοστομιών, ό Χίτλερ φώναζε νά δώσει ή τσεχοσλοβακική κυβέρνηση «δικαιοσύνη» στους Σουδητες – καί άν δέν τό έκανε, είπε, θά έφρόντιζε ή Γερμανία νά τήν αναγκάσει. Ο λόγος του ξεσήκωσε έπανάσταση στήν Σουδητία, τήν όποΐαν ύποχρεώθηκαν οί Τσεχοσλοβάκοι νά καταστείλουν

μέ μάχες, πού κράτησαν δύο ημέρες, καί μέ τήν κήρυξη στρατιωτικοῦ νόμου.

*
* *

Ἡ γαλλική κυβέρνηση τήν ἐπομένη τοῦ ἐμπρηστικοῦ λόγου τοῦ Χίτλερ τῆς 12ης Σεπτεμβρίου, κυριευμένη ἀπό τό ἄγχος ἑνός ἐπερχομένου πολέμου, πού δέν τόν ἤθελε κατά κανέναν τρόπο, ζήτησε ἀπό τόν ἄγγλο πρωθυπουργό νά προσπαθήσει ἀμέσως νά κλείσει μέ τόν γερμανό δικτάτορα τήν καλλίτερη δυνατή συμφωνία. Ἐξουσιοδότησε λοιπόν τόν Τσάμπερλαιν νά ἐνεργεῖ καί γιά λογαριασμό της καί αὐτός τό ἴδιο βράδυ ἔστειλε μήνυμα στόν Χίτλερ, ὅτι χάριν τῆς ἐξεύρεσης μιᾶς εἰρηνικῆς λύσης στήν κρίσιμη κατάσταση ζητοῦσε νά τόν συναντήσῃ. Ὅτι ἦταν ἔτοιμος νά ξεκινήσῃ τό ταξεῖδι του τήν ἐπομένη καί ὅτι τόν παρακαλοῦσε νά τοῦ ὀρίσει τόπο καί χρόνο τῆς συνάντησής τους.

Ὁ Χίτλερ, κατευχαριστημένος ἀπό τήν παρακλητική στάση πού ἔλαβε ὁ βρεττανός πρωθυπουργός καί γιά νά τήν ἐκμεταλλευθεῖ καλλίτερα, ὄρισε νά γίνει ἡ συνάντησή στο Μπέρχτεσγκάντεν, ὅπου εἶχε πρὶν ἀπό ἑπτὰ μῆνες στριμώξει τόν Σούσνικ. Ὁ Τσάμπερλαιν ὑποχρεώθηκε νά κάνει ἕνα μακρὸ ταξεῖδι μέ ἀεροπλάνο (σέ ὅποιο δέν εἶχε μπεῖ ποτέ μέχρι τότε), μέ τραῖνο καί μέ αὐτοκίνητο. Ἡ συζήτηση δέν ὑπῆρξε εὐχάριστη. Ὁ Χίτλερ, ἀγέρωχος, ἐξεφώνησε ἕναν αὐτάρεσκο μακρὸ μονόλογο κατά τό συνηθειό του, γιά νά καταλήξῃ, ὅτι ἔχει πάρει τήν ἀπόφασή του νά λύσει τό ζήτημα, ἀκόμη καί μέ ἕναν παγκόσμιο πόλεμο.

Ἐκεῖ τόν διέκοψε ὁ Τσάμπερλαιν ρωτῶντας τον, γιατί τόν εἶχε καλέσει, ἂν ἦταν ἀποφασισμένος νά προσφύγει στή βία, χωρίς νά περιμένει νά γίνει ἔστω μιᾶ συζήτηση μαζί του ;

Ο Χίτλερ ξαφνιάστηκε, άλλαξε τόνο και ρώτησε τελικά : Θα συμφωνούσε η Βρετανία σε μία απόσπαση της περιοχής των Σουδητών ; Σε μία απόσπασή της στην βάση της αρχής της αυτοδιάθεσης ; (Τό αίτημα της αυτονομίας είχε πλέον εγκαταλειφθεί.)

Αναθαρρυσμένος ο Τσάμπερλαιν από την αλλαγή του τόνου, απάντησε πως θα έδήλωνε προσωπικά, ότι αναγνώριζε την αρχή της απόσπασης της Σουδητίας, αλλά επιθυμούσε να επιστρέψει στην Αγγλία να εκθέσει τό ζήτημα στην κυβέρνηση και να λάβει την έγκριση της προσωπικής του θέσης. Προς τό τέλος της συνάντησης επέτυχε από τόν Χίτλερ την υπόσχεση, ότι δέν θα προχωρούσε σε στρατιωτική ενέργεια προτού συναντηθούν και πάλι.

Φυσικά και ή υπόσχεση αυτή δέν ήταν καλλίτερη από τίς προηγούμενες. Έκτός από την επίσπευση των στρατιωτικῶν έτοιμασιῶν, συγκρότησαν οί Γερμανοί στό έδαφός τους ένα «Ελεύθερο Σῶμα Σουδητῶν», τό όποιο όπλισαν μέ αυστριακά όπλα, προς συγκάλυψη της προελεύσεως τους, και τό όποιο έλαβε την έντολή να προκαλει ταραχές στην Σουδητία και συγκρούσεις.

Ο Τσάμπερλαιν τό βράδυ της επιστροφής του έλαβε την έγκριση του ύπουργικου συμβουλίου και την μεθεπομένη ρυμούλκησε την γαλλική κυβέρνηση σε μία κοινή απόφαση, ότι οί Τσεχοσλοβάκοι θα έπρεπε χάριν της ειρήνης να εκχωρήσουν στην Γερμανία όλα τά έδάφη τους στα όποια τό γερμανικό στοιχείο υπερέβαινε τό 50% του πληθυσμου. Εις αντίλλαγμα ή Αγγλία και ή Γαλλία θα ήταν πρόθυμες να συμμετάσχουν σε μία διεθνή έγγύηση των συνόρων της ακρωτηριασμένης Τσεχοσλοβακίας. Η τσεχοσλοβακική κυβέρνηση προσπάθησε να διαφύγει, δηλώνοντας ότι δέχεται να λυθεί τό θέμα της Σουδητίας μέ μία διαιτησία, κατά την διαδικασία πού προέβλεπε ή γερμανοτσεχοσλοβακική συνθήκη του 1925. Οί Αγγλογάλλοι όμως αντιλαμβάνονταν, ότι μία τέτοια πρόταση στον Χίτλερ θα ήταν άστεία, παρέμειναν ανυποχώρητοι

στήν πίεση τους προς την Πράγα και ή τσεχοσλοβακική κυβέρνηση, αισθανομένη ότι είχε μείνει μόνη, έδήλωσε, ότι αποδέχεται τό άγγλογαλλικό σχέδιο.

*

* *

Η Τσεχοσλοβακία όμως δέν ήταν μόνη της. Άν ή Γαλλία δέν ήταν διατεθειμένη νά σταθεί στό πλευρό της, γιατί δέν θά είχε τήν συμπαράσταση τής Αγγλίας, ή Αγγλία δέν ήθελε νά συνταχθεί μέ τήν Γαλλία, γιατί δέν έπίστευε ότι μέ τίς συνεχείς κυβερνητικές κρίσεις της θά άνταποκρινόταν στίς άπαιτήσεις ενός πολέμου, και ή Ρωσία, πού είχε και αυτή συνθήκη συμμαχίας μέ τήν Τσεχοσλοβακία, είχε βάλει όρο, ότι θά πολεμήσει άν πολεμοῦσε και ή Γαλλία, ύπῆρχε μιά δύναμη πού ήταν διατεθειμένη νά σταματήσει τόν δρόμο του Χίτλερ μόνη της, χωρίς ξένη συστράτευση. Αυτή ήταν οί στρατηγοί του.

Ο έπιτελάρχης Χάλντερ, όπως και ό προκάτοχός του Μπέκ (πού είχε παραιτηθεί από αυτήν τήν θέση μή θέλοντας νά πάρει τήν ευθύνη ενός χαμένου πολέμου) είχαν υπολογίσει συστηματικά, μέ νούμερα, ότι οί άγγλογαλλικές στρατιωτικές και οικονομικές δυνάμεις υπερέβαιναν τίς γερμανικές. Οί άλληπάλληλες μπλόφες του Χίτλερ, όπως όταν έκανε τήν κατάληψη τής Ρηγανίας μέ τρία τάγματα μόνο και όπως όταν προσήρτησε τήν Αυστρία μέ τό 70% των τεθωρακισμένων του σταματημένο στόν δρόμο προς τήν Βιέννη από μηχανικές βλάβες, πίστευαν ότι δέν θά γίνονταν διαρκώς δεκτές. Θα έπακολουθοῦσε λοιπόν ένας πόλεμος, πού θα επέφερε τήν συντριβή τής Γερμανίας.

Προσπάθησε ή στρατιωτική ήγεσία νά έξηγήσει στόν Χίτλερ τίς αδυναμίες των μέσων του, για νά σταματήσει τό τυχοδιωκτικό παιχνίδι του. Έκείνος όμως έμεινε άμετάπειστος. Η έμμονή του Χίτλερ σέ μιά

πολιτική που όδηγοῦσε στόν πόλεμο, τόν ὁποῖον ἡ ρεαλιστική σκέψη ἔδειχνε πώς θά ἐπέφερε τήν καταστροφή τῆς χώρας, ἔκανε νά σχηματισθεῖ μιά μεγάλη συνωμοσία πρὸς ἀνατροπή του. Ὁ ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ Μπράουχιτς, ὁ ἐπικεφαλῆς τῆς στρατιωτικῆς κατασκοπείας ναύαρχος Κανάρις, ὁ θαυματοποιός τῆς γερμανικῆς οἰκονομίας δρ. Σάχτ, ἕνας ὑπουργός καί ἕνας ὑφυπουργός τῶν ἐξωτερικῶν, ὁ Νώϋρατ καί ὁ Χάσσελ, ἀκόμη καί ὁ προσωπικός διερμηνέας του Χίτλερ, Πάουλ Σμίντ, καί ὁ ναζιστής διοικητής τῆς ἀστυνομίας τοῦ Βερολίνου Χέλλντορφ μαζί μέ ἕνα πλῆθος στρατιωτικῶν, πολιτικῶν, διπλωματῶν, σχημάτισαν ἕνα ἀντιστασιακό δίκτυο, τό ὁποῖο στάθηκε ἀξιοθαύμαστα ἀδιαπέραστο.

Μόνο τό 1944, ὅταν μέ τήν καταστροφική τροπή πού εἶχε πάρει ὁ πόλεμος ἐπεχείρησαν οἱ στρατιωτικοί τόν φόνο τοῦ Χίτλερ, κατάλαβε αὐτός τό μέγεθος τοῦ χάσματος πού τόν χώριζε ἀπό τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν. Τό ἀντιπαθοῦσε πάντοτε γιατί τό ἔβλεπε σάν μιά ἀριστοκρατική κάστα, ἀντίθετη μέ τὰ ταξικά χαρακτηριστικά τῶν ναζιστῶν καί μέ τήν κοσμοαντίληψη τους. Ἀλλά εἶχε συμβιβασθεῖ μέ τό σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν γιά νά χρησιμοποιήσει τίς ἐπαγγελματικές ικανότητές τους στίς πολεμικές ἐπιδιώξεις του. Μετά τήν ἀποτυχημένη ἀπόπειρα ἐναντίον του τό 1944 ἐσκότωσε ὅσους ἀνακάλυψε ὅτι εἶχαν λάβει μέρος σ'αὐτήν καί ἐπέβαλε τόν ναζιστικό χαιρετισμό στό στρατό ὡς ἔνδειξη τῆς πλήρους ἐνσωμάτωσής του στό σύστημα. Ἀλλά ἡ δυσπιστία του πρὸς τοὺς στρατηγούς του συνεχῶς αὖξανε, στῶν ὁποίων τά σχέδια παρενέβαινε ἐπιταχύνοντας τήν καταστροφή τῆς Γερμανίας.

*

* *

Γιά νά ἐπιστρέψουμε ὅμως στό 1938, στά μέσα Αὐγούστου οἱ συνωμότες ἔστειλαν ἕναν δικό τους στήν Ἀγγλία, νά τήν εἰδοποιήσουν,

ὅτι ὁ Χίτλερ εἶχε ἤδη ἀποφασίσει τὴν ἡμέρα τῆς ἐπίθεσης τοῦ κατὰ τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ ὅτι ἐκεῖνοι θὰ τὸν ἐξουδετέρωναν μὲ ἓνα στρατιωτικὸ κίνημα τὴν παραμονή. Τὸ μόνο πού ζητοῦσαν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, εἶναι νὰ σταματήσει τὴν πολιτικὴ τοῦ κατευνασμοῦ καὶ νὰ ἐκδηλώσει ἐπίσημα τὴν ἀντίθεση τῆς στὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τοῦ Χίτλερ, διότι ὅσο ἔβλεπε ὁ γερμανικὸς λαὸς τοὺς δυτικούς νὰ τὴν ἀνέχονται δὲν θὰ ἐστήριζε ἓνα πραξικόπημα τῶν στρατηγῶν.

Μὲ τὸν ἀπεσταλμένο τῶν συνωμοτῶν Κλάϊστ συνομίλησαν ὁ λόρδος Βάνσιτταρτ, κορυφαῖος διπλωματικὸς σύμβουλος τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ ὁ Οὐϊνστον Τσῶρτσιλ, ἀπλὸς βουλευτὴς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ οἱ δύο μαχητικοὶ πολέμιοι τῆς πολιτικῆς τοῦ κατευνασμοῦ. Ὁ Τσῶρτσιλ ἔδωσε στὸν Κλάϊστ ἓνα γράμμα πρὸς τοὺς συνομῶτες νὰ μὴν πιστεύουν, ὅτι σὲ περίπτωσι ἐπίθεσης κατὰ τῆς Τσεχοσλοβακίας ἢ Ἀγγλία δὲν θὰ κινηθεῖ μαζί μὲ τὴν Γαλλία. Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὅμως, στὴν ὁποίαν μετέφερε ὁ Βάνσιτταρτ τὸ μήνυμα τοῦ Κλάϊστ, συνέχισε τὴν πολιτικὴ τοῦ συμβιβασμοῦ μὲ τὸν Χίτλερ.

Οἱ συνωμότες, μὴ θέλοντας νὰ παραδεχθῶν ὡς ἀμετάκλητη τὴν ἐνδοτικὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἀγγλίας, ἔστειλαν ἄνθρωπο τοὺς στὸν βρεττανὸ στρατιωτικὸ ἀκόλουθο στὸ Βερολίνο, νὰ τὸν πληροφορήσει ὅτι ὁ Χίτλερ εἶχε συγκεκριμενοποιήσει τὸν χρόνον τῆς εἰσβολῆς τοῦ στὴν Τσεχοσλοβακία γιὰ τὸ τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου, καὶ νὰ τοῦ πεῖ ὅτι ἂν τὸν σταματοῦσε τὴν τελευταία στιγμὴ ἓνα ἀγγλογαλλικὸ διάβημα, θὰ διαλυόταν τὸ γόητρό του καὶ θὰ κατέρρεε τὸ ναζιστικὸ καθεστῶς. Καὶ ὅτι τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε, ἂν πραγματοποιόταν ἡ εἰσβολὴ καὶ ἐκήρυσσαν πόλεμον ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία. Ὁ ἀγγλος πρέσβυς, σέρ Νέβιλ Χέντερσον, πρωταγωνιστὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ κατευνασμοῦ, διεβίβασε τὸ μήνυμα στὴν κυβέρνησίν του μὲ ἀρνητικὰ καὶ εἰρωνικὰ σχόλια.

Φοβούμενος ὁ ἐπιτελάρχης Χάλντερ, ὅτι οἱ προειδοποιήσεις του δὲν εἶχαν μεταδοθεῖ σωστά, ἔστειλε στὸν Λονδίνο στίς 2 Σεπτεμβρίου καὶ

νέο απεσταλμένο, έναν απόστρατο αντισυνταγματάρχη. Πάλι χωρίς αποτέλεσμα. Επιμένοντας οι συνομῶτες, ἔστησαν ἕνα κανάλι ἐπαφῆς μέ τό Φόρεϊν Όφφισ μέσω τῶν ἀνθρώπων τους στό γερμανικό ὑπουργεῖο τῶν ἐξωτερικῶν καί στήν γερμανική πρεσβεία στό Λονδίνο. Εἰδοποίησαν, ὅτι ὁ Χίτλερ εἶχε ὀρίσει ἡμέρα κήρυξης γενικῆς ἐπιστράτευσης τήν 16η Σεπτεμβρίου καί ἡμέρα εἰσβολῆς στήν Τσεχοσλοβακία τήν 1η Ὀκτωβρίου. Ὅτι στό μεταξύ θά ξεσήκωνε μέ πύρινους λόγους τήν γερμανική κοινή γνώμη ἐναντίον τῶν Τσέχων. Ὅτι τό κίνημα τῶν στρατηγῶν θά ἐκδηλωνόταν μόλις ἐκδιδόταν ἡ διαταγή γιά τήν εἰσβολή καί ὅτι θά μποροῦσε νά ἐπιτύχει, ἂν ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία ἔδειχναν πῶς θά ἀντιταχθοῦν σ'αυτήν.

Ὅταν ἐγνώσθη στίς 28 Σεπτεμβρίου ὅτι ὁ Τσάμπερλαιν καί ὁ γάλλος πρωθυπουργός Νταλαντιέ ἔφευγαν γιά τό Μόναχο γιά νά βροῦν μιά συβιβαστική λύση μέ τόν Χίτλερ, τό κῦρος καί ἡ δημοτικότητα τοῦ τελευταίου στόν γερμανικό λαό ἀνέβηκε στά μεσοῦρανα. Τό πραξικόπημα ἔχασε κάθε ἐλπίδα ἐπιτυχίας καί οἱ στρατηγοί καί οἱ συνεργοί τους ἀναγκάστηκαν νά ἀναβάλουν γιά εὐθετώτερο χρόνο τό κίνημα γιά τήν ἀπαλλαγῆ τῆς χώρας ἀπό τόν παρανοϊκό δικτάτορα. Ὅσο συνέχιζε ὁμως αὐτός τίς ἐπιτυχίες του, ὁ εὐθετος χρόνος ξεμάκραινε.

Στήν κατάθεσή του στήν δίκη τῶν ἐγκληματιῶν πολέμου στήν Νυρεμβέργη τό 1946 ὁ Γκιζέβιους, βασικό στέλεχος τῆς συνομοσίας τῶν στρατηγῶν, ἔλεγε μέ πίκρα πῶς μέ τήν μετάβασή του στό Μόναχο «ὁ Τσάμπερλαιν ἔσωσε τόν Χίτλερ».

*

* *

Γιά νά ξαναπιάσουμε ὁμως τήν σειρά τῶν γεγονότων πού ὀδήγησαν στήν διάσκεψη τοῦ Μονάχου, σημειώνουμε, ὅτι στίς 22

Σεπτεμβρίου, ο Τσάμπερλαιν πήγε να φέρει στον Χίτλερ την απάντηση, ότι η παραχώρηση της Σουδητίας, χωρίς δημοψήφισμα, είχε γίνει δεκτή. Τόπο της νέας συνάντησης είχε ορίσει ο Χίτλερ την ειδυλλιακή και μικρή τότε πόλη της Ρηνανίας Γκόντεσμπουργκ. Ο Τσάμπερλαιν με πολλή ικανοποίηση του διηγήθηκε διά μακρῶν πῶς είχε ἐπιτύχει τὴν συναίνεση τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου του καὶ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Τσεχοσλοβακίας στό σχέδιο πού εἶχε συντάξει. Ἡ Σουδητία θά παρεχωρεῖτο χωρίς δημοψήφισμα. Γιά τίς μικτές περιοχές θά ἀποφάσιζε μιά τριμελής ἐπιτροπή, ἀπό ἕναν Γερμανό, ἕναν Τσέχο καὶ ἕναν οὐδέτερο.

Ο Χίτλερ τοῦ ἀπάντησε ὅτι λυπᾶται πολύ, ἀλλά ὅτι τό σχέδιο εἶχε ξεπεραστεῖ ἀπό τά γεγονότα τῶν τελευταίων ἡμερῶν. Ἡ Σουδητία πρέπει νά καταληφθεῖ ἀπό τόν γερμανικό στρατό ἀμέσως. Μέχρι τὴν 1η Οκτωβρίου τό ἀργότερο τό πρόβλημα θά πρέπει νά ἔχει τελειώσει.

Ἡ συζήτηση σταμάτησε. Ο Τσάμπερλαιν ἐτοιμαζόταν νά γυρίσει ἀπρακτος στήν Ἀγγλία. Ἀλλά τὴν νύχτα ἀναγεννήθηκαν οἱ ἐλπίδες του καὶ τό ἄλλο πρωῖ ἔστειλε ἕνα γράμμα στόν Χίτλερ, γεμᾶτο εὐσεβεῖς ρήσεις γιά τὴν ἀξία τῆς εἰρήνης καὶ μέ τὴν πρόταση νά τοῦ δώσει ὁ Χίτλερ ἕνα ὑπόμνημα μέ τό ὅποιο θά ἐξειδίκευε τίς ἀπαιτήσεις του μαζί μέ ἕναν χάρτη τῶν περιοχῶν, τῶν ὁποίων ἤθελε τὴν ἄμεση κατάληψη. Ἀνταποκρινόμενος στήν πρόταση, ὁ Χίτλερ τοῦ ἔδωσε τό ὑπόμνημα καὶ τόν χάρτη καὶ ἀποχαιρέτησε τόν ἐπισκέπτη του μέ ἐγκαρδιότητα.

Στὴν Ἀγγλία ὅμως ὁ Τσάμπερλαιν βρῆκε διηρημένο τό ὑπουργικό του συμβούλιο, πού εἶχε ἀρχίσει πιά νά κουράζεται ἀπό τίς συνεχῶς αὐξανόμενες ἀπαιτήσεις τοῦ Χίτλερ. Καὶ στήν γαλλικὴ κυβέρνηση εἶχαν ἀλλάξει τά πνεύματα. Ἡ κοινὴ γνώμη τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας εἶχε ἀρχίσει νά ζητᾶ νά σταματήσουν οἱ ὑποχωρήσεις. Κατόπιν αὐτῶν ὁ Τσάμπερλαιν ἔστειλε γράμμα στόν Χίτλερ, ὅτι ἂν ἡ Γαλλία ἄνοιγε πόλεμο μέ τὴν Γερμανία, ἡ Ἀγγλία αἰσθανόταν ὑποχρεωμένη νά τὴν ὑποστηρίξει. Ἦθελε ὅμως νά τοῦ κάνει μιά τελευταία ἐκκλήση γιά αὐτοσυγκράτηση.

Τό γράμμα αυτό μετέφερε στον Χίτλερ, ένας έμπιστος προσωπικός σύμβουλος του Τσάμπερλαιν, ο Χόρας Ουΐλσον, πρόσωπο τελείως άπειρο στα διεθνή. Ο Χίτλερ εξεμάνη και ή συνομιλία διεκόπη χωρίς αποτέλεσμα. Σε μία νέα όμως συνάντησή τους ο άπίθανος άγγλος άπεσταλμένος του είπε, ότι θα επιχειρήσει να φέρει τους ... Τσέχους στα λογικά τους. Ο Χίτλερ έγραψε την νύχτα στον Τσάμπερλαιν ένα γράμμα καθησυχαστικό. Δέν θα περνούσαν τά στρατεύματα του την διαχωριστική γραμμή της περιοχής που θα κατελάμβαναν και δέν θα έμπαιναν στο υπόλοιπο της Τσεχοσλοβακίας. Ήταν πρόθυμος να διαπραγματευθεί τίς λεπτομέρειες μέ την Πράγα. Ήταν πρόθυμος να δώσει και μία επίσημη έγγύηση για την διατήρηση της υπόλοιπης Τσεχοσλοβακίας.

Αιτία της μεταστροφής του ήταν μία σειρά κακων ειδήσεων που είχε λάβει. Η πιο άνησυχητική ήταν ένα τηλεγράφημα του γερμανου στρατιωτικού ακολουθου από τό Παρίσι, που υπελόγιζε ότι μέ μία μερική επιστράτευση ή Γαλλία θα είχε 65 μεραρχίες στα σύνορά της μέ την Γερμανία. Ο Χίτλερ ήξερε, ότι διέθετε εκεί μόλις 12.

Όταν έστειλε ο Χίτλερ τό γράμμα που προαναφέρθηκε, ή άγγλική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να κινητοποιήσει τόν στόλο, να προσκαλέσει τους έφένδρους της άεροπορίας και να κηρύξει την χώρα σε κατάσταση άνάγκης. Είχαν αρχίσει να σκάβονται ορύγματα στα πάρκα και στις πλατείες και ή εκκένωση των μαθητων από τό Λονδίνο.

Από την άλλη μεριά όμως ο Τσάμπερλαιν συνέχιζε να πιέζει τους Τσεχοσλοβάκους μέ σκοτεινές προγνώσεις για την άδιαλλαξία τους : Όποια και άν θα ήταν ή έκβαση ενός πολέμου, τους έλεγε, ή Σουδητία δέν θα παρέμενε στην κατοχή τους. Άνάλογα μηνύματα έρχονταν από τό Παρίσι και ο τσεχοσλοβάκος πρόεδρος Μπένες αισθανόταν την χώρα του σε όλο και μεγαλύτερη άπομόνωση.

Μόλις έλαβε τό γράμμα του Χίτλερ πιάστηκε από αυτό ο Τσάμπερλαιν ως σανίδα σωτηρίας. Του άπάντησε άμέσως, πώς

αισθάνεται βέβαιος, ότι ή Γερμανία μπορεί νά ίκανοποιηθεϊ χωρίς πόλεμο καί χωρίς άργοπορία. Ότι εϊναι έτοιμος νά έλθει στό Βερολίνο ό ίδιος για νά συζητήσουν οί δύο τά τής έδαφικής μεταβίβασης μέ αντιπρόσωπους τής Τσεχοσλοβακίας καί «μαζί μέ αντιπροσώπους τής Γαλλίας καί τής Ιταλίας, άν τό έπθυμεϊτε». Έτσι άφ' ενός μεν έξήρησε τήν συμμετοχή τής συμμάχου του στην συνδιάσκεψη άπό τήν άδεια του Χίτλερ καί άφ' έτέρου έχωσε τόν Μουσολίνι στό παιγνίδι, στό όποιο ήταν τελείως ξένος, αλλά καί ό όποιος δέν μπορούσε παρά νά συνταχθεϊ μέ τόν Χίτλερ, άφου είχε συνδεθεϊ πλέον συμμαχικά μαζί του μέ τόν «Άξονα Ρώμης – Βερολίνου» καί μέ τό «Σύμφωνο Αντι-Κομιτέρν», Γερμανίας, Ιταλίας καί Ιαπωνίας.

Δέν περιορίστηκε στην άστοχία τής υπόδειξης του Μουσολίνι ως μέρους τής διαπραγμάτευσης ό Τσαμπερλαϊν. Τηλεγράφησε καί σέ εκείνον άμέσως, ζητώντας του νά μεσολαβήσει στόν Χίτλερ για τήν άποδοχή τής συνδιάσκεψης καί νά δεχθεϊ νά συμμετάσχει καί αυτός. Ό Μουσολίνι προσβλέποντας στην αίγλη του ρόλου του διαιτητή τής συνδιάσκεψης, έστειλε παρευθύς στόν γερμανό συνεταιίρο του μήνυμα συνηγορητικό τής άγγλικής πρότασης. Η γαλλική κυβέρνηση θέλησε νά ξεπεράσει τώρα τήν άγγλική σέ όρους εϋνοϊκούς για τόν Χίτλερ καί ό πρέσβυς της τούς άνέπτυσε σ' αυτόν, όταν έφθασε στην καγκελλαρία καί ό πρέσβυς του Μουσολίνι. Ό Χίτλερ συνέταξε άμέσως προσκλήσεις στους άρχηγούς των κυβερνήσεων τής Άγγλίας τής Γαλλίας καί τής Ιταλίας νά συναντηθουν μαζί του τό μεσημέρι τής έπομένης στό Μόναχο.

Πρόσκληση δέν εστάλθηκε προς τήν Ρωσία, παρά τήν συμμαχία της μέ τήν Τσεχοσλοβακία καί τίς προσπάθειες που είχε κάνει νά πραγματοποιηθεϊ για τήν διάσωση της μιά διεθνής διάσκεψη. Οί παραλήπτες τής γερμανικής πρόσκλησης άποδέχθηκαν πρόθυμα τόν άποκλεισμό τής Ρωσίας, για νά μήν συμμετάσχουν οί μπολσεβίκοι στην ρύθμιση των ζητημάτων τής Μεσευρώπης.

Ούτε η Τσεχοσλοβακία προσεκλήθη στην συνδιάσκεψη - έναντιον αυτού που είχε γράψει ο Χίτλερ στον Τσάμπερλαιν μία ημέρα πριν. Συμφώνησε όμως αυτή στην πραγματοποίηση της στο πλαίσιο που είχαν συμφωνήσει οι τέσσερις Μεγάλοι.

*
* *

Η διάσκεψη υπήρξε μία δραματική φαρσοκομμωδία. Τό τραγικό στοιχείο της φωτίζεται από έναν αμερικανό μεγαλο-ρεπόρτερ που την εκάλυψε δημοσιογραφικά και που είχε παρακολουθήσει επί χρόνια εκ του σύνεγγυς τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, τον Ουίλλιαμ Σάϊρερ, στίς εξαιρετες ιστορίες της Γερμανίας και της Γαλλίας που έγραψε αργότερα και τά ημερολόγια του που έδημοσίευσε. Τήν σατιρική της διάσταση μās διεφύλαξε ένας άγγλος ιστορικός, ο Λέν Ντέϊτον.

Ο Χίτλερ είχε παραλάβει τον Μουσολίνι, που είχε ήδη στην τσέπη του σχέδιο εισήγησης του στην διάσκεψη, που του έτοιμασε τό γερμανικό ύπουργείο εξωτερικῶν, στά παλαιά ιταλοαυστριακά σύνορα και στο ταξείδι τους προς τό Μόναχο είχε πλήρη άνεση χρόνου νά δώσει στον ιταλό συνεταιίρο του λεπτομερείς οδηγίες. Οί πρωθυπουργοί της Αγγλίας και της Γαλλίας, Τσάμπερλαιν και Νταλαντιέ, προσήλθαν ό καθένας χωριστά στην αίθουσα του Φύρερχαους του Μονάχου, όπου θά συνεδρίαζε ή διάσκεψη, χωρίς νά έχουν συζητήσει πριν για νά συντονίσουν την στάση τους σ'αυτά που θά έλεγαν.

Μέσα στην αίθουσα μαζεύτηκε μαζί μέ τούς αρχηγούς ένα πλήθος ύπουργῶν, πρέσβειων, συμβούλων και παρατρεχάμενων τους, αλλά και άργοσχόλων που κανείς δέν ήξερε γιατί τούς είχαν αφήσει νά μπουν, και τό έτερόκλιτο πλήθος ρίχθηκε στίς λιχουδιές του μπουφέ ενώ

μάκραινε ή συζήτηση. Σέ ένα πλαϊνό δωμάτιο, κατά παραχώρηση τής τελευταίας στιγμής του Χίτλερ προς τον Τσάμπερλαιν, είχε επιτραπεί νά προσέλθουν οί εκπρόσωποι τής Τσεχοσλοβακίας, γιά νά περιμένουν νά τούς ανακοινωθεί τό αποτέλεσμα. Ο Μουσολίνι έπαιζε τόν ρόλο του κονφερανσιέ, ήταν ο μόνος πού ήξερε καί τίς τρεις γλώσσες των άλλων αρχηγών, συνεννοείτο μέ καθέναν από αυτούς γρήγορα, χωρίς τήν μεσολάβηση διερμηνέα. Είχε λοιπόν τήν πρωτοβουλία των συζητήσεων, πού έγινοντο χωρίς πρόγραμμα, αποσπασματικά, καί πού εκράτησαν πάνω από ένα δωδεκάωρο χωρίς νά λάβουν τόν χαρακτήρα μιās πραγματικής διαπραγμάτευσης. Σέ κάθε σημείο ή Γερμανία κατέγραφε νίκη.

Η κατάληξη ήταν τίς πρώτες ώρες τής 30ης Σεπτεμβρίου νά υπογραφεί ή συμφωνία πού είχαν έτοιμάσει οί Γερμανοί. Ο γερμανικός στρατός θά έμπαινε τήν επομένη ήμέρα στή Σουδητία (πρός διατράνωση τής καύχησης του Χίτλερ, ότι αυτό θά συνέβαινε άνυπερθέτως τήν 1η Οκτωβρίου) καί θά συνεπλήρωνε τήν κατάληψη της μέσα σέ 8 ήμέρες. Η Τσεχοσλοβακία θά παρέδιδε άνέπαφη τήν οχυρωματική γραμμή της στα σύνορα καί όλα τά δημόσια κτίρια, χωρίς αποζημίωση. Αποζημίωση δέν θά έπαιρναν ούτε οί ιδιώτες πού θά έφευγαν εγκαταλείποντας τά σπίτια τους. Όταν ο Τσάμπερλαιν είχε ζητήσει νά πάρουν οί Τσέχοι μαζί τους τουλάχιστον τά κοπάδια τής κτηνοτροφίας τους, ο Χίτλερ τόν έκοψε λέγοντας, ότι ο χρόνος τής διάσκεψης ήταν πολύτιμος γιά νά ασχοληθεί μέ τόσο έπουσιώδη ζητήματα.

Στήν συμφωνία προβλεπόταν ακόμη ή σύσταση μιās διεθνούς επιτροπής, από αντιπροσώπους των κρατων πού είχαν μετάσχει στήν διάσκεψη καί τής Τσεχοσλοβακίας, ή οποία θά έχαραζε τά νέα σύνορα, αλλά καί θά οργάνωνε δημοψηφίσματα μέχρι τό τέλος του Νοεμβρίου στα μέρη πού ο έθνοτικός χαρακτήρας τους ήταν άμφισβητούμενος. Σέ ένα πρόσθετο πρωτόκολλο ορίσθηκε, ότι όταν λυθεί καί τό ζήτημα των

πολωνικῶν καί οὐγγρικῶν μειονοτήτων τῆς Τσεχοσλοβακίας, ἡ Γερμανία καί ἡ Ἰταλία θά τῆς παρεῖχαν τήν ἐγγύησή της. (Οὔτε δημοψηφίσματα ἔγιναν, οὔτε ἔδωσαν ποτέ ἡ Γερμανία καί ἡ Ἰταλία ἐγγύηση τῶν νέων συνόρων.)

Μὴ θεωρῶντας συμπληρωμένο τό εἰρηνοποιό ἔργο του τήν νύχτα τῆς διάσκεψης, τό πρωῖ ὁ Τσάμπερλαιν ἐπισκέφθηκε τόν Χίτλερ στό ἰδιωτικό του διαμέρισμα, τόν εὐχαρίστησε γιά τήν καλή θέληση πού εἶχε δείξει, καί τοῦ παρουσίασε τό σχέδιο μιᾶς γερμανοαγγλικῆς διακήρυξης, πού ἔλεγε ὅτι τό σύμφωνο πού εἶχε ὑπογραφεῖ καθώς καί ἡ προηγούμενη συμφωνία γιά τούς ναυτικούς ἐξοπλισμούς, ἔδειχαν τήν ἐπιθυμία τῶν δύο λαῶν νά μήν ξαναπολεμήσουν ποτέ μεταξύ τους. Ὁ Χίτλερ τό ὑπέγραψε χωρίς νά μιλήσει.

Ανεμίζοντας τό χαρτί μέ τήν ὑπογραφή τοῦ Χίτλερ καί φωνάζοντας ὅτι ἐξασφάλισε «τήν εἰρήνη στήν ἐποχή μας» ὁ Τσάμπερλαιν ἔγινε δεκτός στήν Ἀγγλία μέ ζητωκραυγές καί πανηγυρισμούς. Ἡ διάσωση τῆς εἰρήνης εἶχε θεωρηθεῖ γεγονός.

Ὅταν τό ἀεροπλάνο τοῦ Νταλαντιέ ἔφθασε ἐπάνω ἀπό τό ἀεροδρόμιο τοῦ Παρισιοῦ, ὁ γάλλος πρωθυπουργός εἶδε συγκεντρωμένο ἓνα μεγάλο πλῆθος. Φοβήθηκε πώς ἐπρόκειτο νά τόν γιουχαῖσουν γιά τήν ἐγκατάλειψη τῆς Τσεχοσλοβακίας καί ζήτησε νά καθυστερήσει ἢ προσγείωση. Τό πλῆθος ὅμως εἶχε μαζευτεῖ γιά νά τόν ἐπευφημήσει γιά τήν ἀποτροπή τοῦ πολέμου.

*
* *

Στήν τσεχοσλοβακική κυβέρνηση ἐπέδωσε τό κείμενο τῆς συμφωνίας τοῦ Μονάχου ὁ γερμανός ἐπιτετραμμένος στήν Πράγα τό πρωῖ τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου.

Τό μεσημέρι ύστερα από μία σύσκεψη τῆς πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς ἡγεσίας ὑπό τόν πρόεδρο Μπένες, ὅπου ἐθρήνησαν τήν διεθνῆ ἐγκατάλειψη τῆς χώρας, ἡ Τσεχοσλοβακία ἐδήλωσε ὅτι ἀποδέχεται αὐτά πού εἶχαν συμφωνηθεῖ στό Μόναχο, «διαμαρτυρομένη ἐνώπιον τοῦ κόσμου».

Ἡ συνθηκολόγηση τῆς Τσεχοσλοβακίας δέν ἦταν μόνο μία πράξη ὀλιγωρίας. Ἦταν καί ἓνα τεράστιο πολιτικό σφάλμα. Ἡ χώρα διέθετε τήν ὀρεινή ὀχυρωματική γραμμή πού εἶχε κατασκευάσει στά σύνορα τῆς Σουδητίας, πού ἐθεωρεῖτο ἐφάμιλλη σχεδόν μέ τήν γαλλική «γραμμή Μαζινό», καί ἓναν στρατό 800.000 ἀνδρῶν, ἰσάριθμο τοῦ γερμανικοῦ, ἐνῶ ὁ τελευταῖος θά ἔπρεπε νά διατηρεῖ καί ἓνα μέρος τῶν δυνάμεων του στόν Ρήνο. Ἐπομένως ἡ γερμανική εἰσβολή δέν μπορούσε νά εἶναι ἓνας στρατιωτικός περίπατος. Καί στόν πόλεμο αὐτό δέν θά μπορούσε νά μήν ἐπέμβει ἡ Γαλλία, χάριν τῆς μή ἐξαφάνισης τοῦ διεθνoῦς κύρους της, καί νά μήν τήν ἀκολουθοῦσε γιά τόν ἴδιο λόγο ἡ Ἀγγλία. Θά ἐπενέβαινε καί ἡ Ρωσία, ἀφοῦ θά ἐπληροῦτο ὁ ὅρος τῆς συμμετοχῆς τῆς Γαλλίας. Ἡ συνωμοσία τῶν στρατηγῶν ἦταν ἄγνωστη στήν τσεχοσλοβακική κυβέρνηση, ἀλλά τά πιό πάνω στοιχεῖα ἦταν φανερά καί ἡ ἔλλειψη τοῦ θάρρους της νά πεῖ τό Ὅχι ἀσύγγνωστη. Ἄν τό εἶχε πεῖ, ὁ παγκόσμιος πόλεμος θά τελείωνε πολύ γρήγορα μέ τήν συντριβή τοῦ Χίτλερ.

*

* *

Ἡ κατάληψη τῆς Σουδητίας ἔγινε μέ ἀπίστευτη ἀγριότητα. Τά «εἰδικά ἀποσπάσματα» τῶν Ἕς-Ἕς, πού διέπρεψαν κατόπιν στήν Πολωνία καί στήν Ρωσία, συνελάμβαναν «ὑπόπτους», ἔστελναν τούς Ἑβραίους σέ στρατόπεδα συγκεντρώσεως, πέταγαν τούς Τσέχους ἀπό τά σπίτια τους, σκότωναν, ἐλήστευαν καί ἐβίαζαν.

Κατ'ἀπαίτηση τῆς Γερμανίας ὁ Τσέχος πρόεδρος Μπένες παραιτήθηκε πρὶν ἀκόμη συμπληρωθεῖ ἡ κατάληψη τῆς Σουδητίας. Τὸν διεδέχθη ἕνας στρατηγός, ὁ ὁποῖος παρέδωσε μετὰ ἕνα μῆνα τὴν ἐξουσία στὸν πρόεδρο τοῦ ἀνωτάτου δικαστηρίου, ἕναν πρόωρα γηρασμένο καὶ ἀδύναμο ἄνθρωπο. Οἱ γερμανικὲς ἀξιώσεις διαρκῶς αὐξάναν: Ἡ Τσεχο-Σλοβακία, ὅπως λεγόταν πλέον, ἔπρεπε νὰ φύγει ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, νὰ προσχωρήσει στὸ Σύνμφωνο Ἀντι-Κομμιντέρν, νὰ περιορίσει δραστικὰ τὸν στρατό της «πού ἄλλωστε δέν μετροῦσε πλέον», νὰ παραδώσει τὸ ἀπόθεμα τοῦ χρυσοῦ της στὴν γερμανικὴ ἐκδοτικὴ τράπεζα, νὰ κηρύξει τοὺς Ἑβραίους ἐκτὸς νόμου, νὰ συγκατατεθεῖ στὴν ἀπόσχιση τῆς Σλοβακίας .

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1939 ὁ Χίτλερ, γελοιοποιώντας τὴν διαβεβαίωσή του, ὅτι μετὰ τὴν συμφωνία τοῦ Μονάχου δέν εἶχε ἄλλες ἀπαιτήσεις στὴν Εὐρώπη, κατέλαβε ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴν Τσεχοσλοβακία. Τὴν Βοημία καὶ τὴν Μοραβία ἔκανε προτεκτοράτο τοῦ Ράιχ καὶ οὐσιαστικὰ ἐπαρχία του. Τὴν Σλοβακία ἰδιαιτέρο κράτος ὑπὸ γερμανικὴ «προστασία». Ἡ Πολωνία καὶ ἡ Οὐγγαρία παρέλαβαν τὰ ἐδάφη πού τοὺς εἶχε τάξει.

Ἡ ἐξαφάνιση τῆς Τσεχοσλοβακίας ἀλλάξε ἐντελῶς τὸν συσχετισμὸ τῶν δυνάμεων. Μέχρι τότε ὁ Χίτλερ ἦταν ἕνας παίκτης πού εὐτύχησε νὰ μὴν τοῦ καταγγείλουν τίς μπλόφες του. Τώρα μιλοῦσε ἀπὸ πραγματικὴ θέση ἰσχύος.

Μέ τὰ στρατιωτικὰ λάφυρα πού ἀποκόμισε ἀπὸ τὸ διαλυθέντα τσεχοσλοβακικὸ στρατό ὅπλισε τριάντα νέες μεραρχίες. Μέ τὰ τσεχοσλοβακικὰ πολεμικὰ ἐργοστάσια Σκόντα, πού ἦταν ἀπὸ τὰ καλλίτερα στὸν κόσμον, ἔκανε ἀναγκαστικούς πελάτες του ὅλες τίς μικρὲς

ευρωπαϊκές χώρες στα νότια και στα ανατολικά του, που είχαν προμηθευθεί τον κύριο εξοπλισμό τους από την Σκόντα και χρειάζονταν τα ανταλλακτικά και τα πολεμοφόδια που παρήγαγε. (Αυτό του προσέφερε, επιπλέον, πολύτιμο συνάλλαγμα, διότι τα κλήρικ που είχε μεθοδεύσει ο Δρ. Σάχτ είχαν εξαντλήσει την αποδοτικότητά τους.)

Η κατάσταση που προέκυψε από την διάλυση της Τεχοσλοβακίας έκανε τις χώρες που είπαμε να τεθούν βαθμιαία υπό την επιρροή της Γερμανίας. Μοναδική εξαίρεση ή δική μας. Χάρης στον Γεώργιο Β' που μέ ορθή πρόγνωση των εξελίξεων είχε παραδώσει την διακυβέρνηση της χώρας στον Ιωάννη Μεταξά.

Η δικτατορία της 4ης Αυγούστου μας στέρησε την πολιτική ελευθερία, όπως γίνεται σε κάθε δικτατορία, και εισήγαγε γελοία σύμβολα κατ'άπομίμηση φασιστικών προτύπων, αλλά ήταν αποφασισμένη να μην ενδόσει στον Άξονα. Η πολιτική της γραμμή ήταν να διατηρήσει, όσο θά μπορούσε, την ουδετερότητα της χώρας στον πόλεμο που έρχόταν, αλλά αν θά γινόταν αυτό αδύνατο, η θέση της θά ήταν στο πλευρό της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Γι' αυτό, όταν ο Μουσολίνι θέλησε την Μ. Παρασκευή του 1939 να έχει κι αυτός έναν διεθνή θρίαμβο, και κατά τα προηγούμενα του γερμανού συνεταιίρου του κατέλαβε την Αλβανία (που ήταν ήδη στην ουσία Ιταλικό προτεκτοράτο), απεδέχθη ή Ελλάς την έγγυση της ανεξαρτησίας της και της ακεραιότητάς της από τους Αγγλογάλλους, παρ' όλη την δυσαρέσκεια που προκαλούσε αυτό στον Άξονα. Ούτε και αργότερα, όταν ή Γερμανία είχε καταλάβει την Γαλλία, ο Μεταξάς συγκατένευσε στις συμβουλές να ζητήσει από τον Χίτλερ να μεσολαβήσει στον Μουσολίνι υπέρ ήμών. Τό Όχι της 28ης Οκτωβρίου ήταν προειλημμένη απόφαση.

Ντάντσιχ

Τήν ἴδια ἡμέρα πού οἱ Πολωνοί κατελάμβαναν ἕνα κομμάτι ἀπό τήν Τσεχοσλοβακία πού κατακερμάτισε ὁ Χίτλερ, ὁ ὑπουργός του τῶν ἐξωτερικῶν ἐπανελάμβανε στόν πολωνό πρέσβυ, ὅτι τό ζήτημα τοῦ Ντάντσιχ καί τοῦ πολωνικοῦ διαδρόμου πού χωρίζει τήν Ἀνατολική Πρωσία ἀπό τό Ράιχ ἐπείγει νά τακτοποιηθεῖ.

Ἡ Πολωνία εἶχε νεκραναστηθεῖ ἀπό τους νικητές τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Τῆς ἐπέστρεψαν τά κομμάτια, πού τῆς εἶχαν ἀρπάξει ἡ Πρωσία, ἡ Αὐστρία καί ἡ Ρωσία τόν 18^ο αἰώνα διαλύοντας την. Ἐπιπλέον ἡ ἀναγεννηθεῖσα Πολωνία νικῶντας μέ γαλλική ὑποστήριξη τά σοβιετικά στρατεύματα πού εἶχαν εἰσβάλει (κομισάριος ὁ Στάλιν) κατέκτησε καί πρόσθετα ρωσικά ἐδάφη. Ἦταν λοιπόν βαθύτατο τό χρέος της πρὸς τήν Γαλλία, ἀλλά καί τό συμφέρον της – καθώς βρισκόταν μεταξύ τῆς Γερμανίας καί τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης πού τήν ἐχθρεύονταν ἀμφότερες - τῆς ὑπαγόρευε νά εἶναι φίλη καί σύμμαχος μέ τήν Γαλλία. Τήν σχέση αὐτή ὅμως τήν ἄφησε νά ἀτονήσει τό 1935, συνάπτοντας σύμφωνο μὴ ἐπιθέσεως μέ τήν ναζιστική Γερμανία, ἡ ὁποία ταίριαζε καλλίτερα στήν νοοτροπία τῆς παρέας τῶν συνταγματαρχῶν πού τήν κυβερνοῦσε, καί πού ἦταν ἄκρως ἀντιρωσική καί ἀντικομμουνιστική.

Ἄν οἱ συνταγματάρχες δικαιολογημένα δέν ἤξεραν, ὅτι τό γερμανικό ἐπιτελεῖο ἀπό τό 1923 ἤδη εἶχε θέσει ὡς βασικό στόχο τῆς χώρας του τήν ἐξαφάνιση τῆς Πολωνίας, ἔπρεπε κάλλιστα νά γνωρίζουν τό βιβλίο τοῦ Χίτλερ, «Μάϊν Κάμπφ», τό ὁποῖο τοποθετοῦσε τό μέλλον τῆς Γερμανίας στήν ἐξάπλωση της στίς ἀνατολικοευρωπαϊκές πεδιάδες.

Ἡ πολωνική κυβέρνηση ὅμως ἐπέμενε στόν φιλογερμανικό προσανατολισμό της (συμμετέχοντας στήν δολοφονία τῆς Τσεχοσλοβακίας), μέχρις ὅτου ἡ κουβέντα γιά τό Ντάντσιχ καί τόν πολωνικό διάδρομο πῆρε ἀπειλητικό χαρακτήρα.

*

* *

Τό Ντάντσιχ είχε γερμανικό πληθυσμό, αλλά ή συνθήκη τῶν Βερσαλλιῶν τό είχε καταστήσει «Ἐλεύθερη Πόλη», αὐτοκυβερνώμενη ἀλλά μέ ἀνώτατο ἄρχοντα ἕναν Ὑπατο Ἀρμοστή τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Τόν «διάδρομο» είχαν ὀρίσει στή Συνθήκη τῶν Βερσαλλιῶν γιά νά ἐξασφαλίσουν τήν πρόσβαση τῆς Πολωνίας στήν θάλασσα. Ἡ πρόταση τώρα τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας ἦταν νά ἐπιστρέψει στό Ράιχ τό Ντάντσιχ καί νά συγκατατεθεῖ ή Πολωνία νά περάσει ή Γερμανία ἀπό τόν «διάδρομο» μιά διπλή σιδηροδρομική γραμμή καί ἕναν αὐτοκινητόδρομο, ἐπί τῶν ὁποίων ή Πολωνία νά μήν ἀσκει κανένα δικαίωμα. Ἡ Βαρσοβία ἀπέρριψε κατηγορηματικά τήν πρόταση.

Ἐκεῖνες τίς ἡμέρες ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ὁ Χίτλερ ἀποτελείωσε τήν Τσεχοσλοβακία, ξεσήκωσε τήν ἀγγλική κοινή γνώμη. Ὁ Τσάμπερλαιν ὅμως στό κοινοβούλιο ἀράδιασε πάλι δικολαβισμούς γιά νά δικαιολογήσει τήν ἀδράνεια τῆς κυβέρνησής του. (Ὅπως ὅτι ή ἐγγύηση, πού εἶχε δώσει, προϋπέθετε μιά ἐνιαία Τσεχοσλοβακία, ἀλλά μέ τήν ἀποσκίρτηση τῆς Σλοβακίας αὐτή εἶχε πάψει πιά νά ὑπάρχει.) Ἡ ἐπιχειρηματολογία του προκάλεσε ἑξαλλες ἀποδοκιμασίες.

Ἐνῶ τά πράγματα ἔδειχναν ὅτι ὁ Τσάμπερλαιν θά ἐπέμενε στήν διαφύλαξη τῆς εἰρήνης ἀντί παντός κόστους, δύο εἰκοσιτετράωρα μετά, ταξιδεύοντας μέ τό βραδυνό τραῖνο πρὸς τό Μπέρμινχαμ, τήν ἐκλογική του περιφέρεια, συνειδητοποίησε τήν χρεωκοπία τῆς πολιτικῆς του. Ἐσκισε τόν λόγο πού εἶχε ἐτοιμάσει γιά θέματα συντάξεων καί παρόμοια καί μιλῶντας τήν ἐπομένη στούς ἐκλογεῖς του, καί πίσω ἀπό αὐτούς στό κόσμο ὀλόκληρο, ἀπαρίθμησε τίς ψεύτικες ὑποσχέσεις πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Χίτλερ καί εἶπε, ὅτι μέ ὅλη τήν ἀπέχθεια τῶν Ἀγγλων γιά μιά πολεμική

σύγκρουση θά είναι λάθος νά νομίζεται, ότι δέν θά μετάσχουν σέ μιά τέτοια μέ τό μέγιστο τῶν δυνάμεων τους, ἄν παραστεῖ ἡ ἀνάγκη.

Δύο ἐβδομάδες ἀργότερα καί ἀφοῦ ὁ Χίτλερ εἶχε πραγματοποιήσει καί τό τελευταῖο ἄκαπνο διεθνές πραξικόπημά του, καταλαμβάνοντας στίς 23 Μαρτίου 1939 τό λιθουανικό λιμάνι Μέμελ καί τήν περιοχή του, ὁ Τσάμπερλαϊν ἐδήλωνε στήν Βουλή τῶν Κοινοτήτων ὅτι ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἔδωσε ἐγγύηση στήν Πολωνία, ὅτι θά τῆς συμπαρασταθεῖ πλήρως σέ περίπτωση πού θά δεχόταν ἐπίθεση καί ὅτι εἶχε ἐξουσιοδοτηθεῖ ἀπό τήν γαλλική κυβέρνησις νά πει, ὅτι καί ἐκείνη θά κάνει τό ἴδιο.

Ἀλλά τί θά γινόταν μέ τήν Ρωσία, πού οἱ δυτικοί ἀντιλαμβάνονταν ὅτι ζύγιζε πολύ περισσότερο ἀπό τήν Πολωνία καί τῆς ὁποίας ἐπιθυμοῦσαν τήν σύμπραξη ; Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἄνοιξαν συζητήσεις μαζί της γιά νά φορτώσουν ἕνα ἀνατολικό μέτωπο στόν Χίτλερ. Οἱ Πολωνοί ὅμως δέν ἤθελαν σύμπραξη μέ τούς Ρώσους καί ιδιαίτερα νά δεχθοῦν νά ἔλθουν ρωσικά στρατεύματα στό ἔδαφος τους, φοβούμενοι ὅτι δέν θά τό ἐγκατέλειπαν πλέον ποτέ. Μέ τίς ἀντιρροήσεις τῶν Πολωνῶν ἦταν δύσκολη ἡ κατάρτιση συμφωνίας μέ τούς Ρώσους. Ἄλλωστε δέν ἦταν καί ποτέ ἐλκυστική στίς δυτικές κυβερνήσεις ἡ ἰδέα τῆς συμμαχίας μέ τούς μπολσεβίκους, καί ἡ ἀγγλική καί ἡ γαλλική στρατιωτική ἀποστολή πού ἐστάλησαν στήν Ρωσία ταξίδεψαν μέ ἕνα βραδυκίνητο φορτηγό πλοῖο καί στίς διαπραγματεύσεις τους μέ τήν σοβιετική στρατιωτική ἡγεσία, πού ἄρχισαν στίς 11 Αὐγούστου, δέν ἔδειξαν κανένα στρατηγικό σχέδιο καί καμμία βιάση. Ἔδωσαν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ πρόθεσή τους ἦταν παρελκυστική. Νά καθυστερήσουν ἀντίστοιχες ρωσογερμανικές διαπραγματεύσεις, πού ἤξεραν ὅτι εἶχαν δρομολογηθεῖ, μέχρι νά ἐπέλθει ὁ χειμώνας, πού θά ἐμπόδιζε τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις.

Έκεῖνος πού βιαζόταν ἦταν ὁ Χίτλερ. Ἦθελε ὁ πόλεμος μέ τήν Πολωνία νά γίνει τήν 1η Σεπτεμβρίου, μετά τήν συμπλήρωση τῆς συγκομιδῆς καί πρῖν ἀπό τίς φθινοπωρινές νεροποντές. Καί πέρα ἀπό τούς μετεωρολογικούς ὑπολογισμούς ἤθελε νά μήν καθυστερήσει ὁ πόλεμος γιά ἕναν ἀτομικό του λόγο. Μέσα στήν ἀπύθμενη ψυχοσύνθεσή του κατατρυχόταν ἀπό ἠλικιακό ἄγχος. Εἶχε κλείσει πιά τά 50 καί ἤθελε νά γίνει ὁ νέος παγκόσμιος πόλεμος ἐνόσω βρισκόταν στήν ἀκμή τῶν ψυχοσωματικῶν του δυνάμεων, γιατί αὐτός ἦταν ὁ ἰκανώτερος ἀπό ὅλους τούς Γερμανούς νά τόν φέροι σέ αἴσιο πέρασ.

Τόν πόλεμο ἐπιθυμοῦσε νά κάνει εἰ δυνατόν κατά δόσεις. Νά συντρίψει τόν ἕναν ἀντίπαλο μετά τόν ἄλλον. Οὔτε ἡ Ἀγγλία, οὔτε ἡ Γαλλία εἶχαν ἀνταποκριθεῖ στά ἀνοίγματα πού εἶχε κάνει σέ κάθε μία ἀπό αὐτές. Παρέμενε ἡ Ρωσία. Τῆς εἶχε κάνει δοκιμαστικά προτάσεις ἐπεκτάσεως τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τους, στίς ὁποῖες ἡ Μόσχα ἀνταποκρίθηκε πρόθυμα.

Ὁ Στάλιν ἀπό τήν μεριά του ψάρευε ἀπό καιρό σέ δύο νερά. Ἦταν προετοιμασμένος γιά μία συνεννόηση μέ τόν Χίτλερ, ἡ ὁποία θά ἀπέτρεπε, γιά ἕναν καιρό τουλάχιστον, μίαν γερμανική ἐπίθεση καί θά τοῦ παρείχε τήν δυνατότητα νά ἐπεκτείνει τήν σοβιετική κυριαρχία σέ γειτονικές περιοχές. Ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπαφῶν τῶν δύο ὁλοκληρωτικῶν καθεστώτων ὑπῆρξε ραγδαία. Στίς 20 Αὐγούστου ὁλόκληρος ὁ κόσμος ἔμεινε ἀναυδος μέ τήν ἀναγγελία ὅτι θά ὑπογραφόταν ἕνα σύμφωνο μή ἐπιθέσεως μεταξύ Γερμανίας καί Ρωσίας, πού ἦταν φανερό, ὅτι ἔδινε πράσινο φῶς στόν Χίτλερ. Ἡ Μόσχα ὑποδέχθηκε τόν γερμανό ὑπουργό τῶν ἐξωτερικῶν στολισμένη μέ γερμανικές σημαῖες μέ τήν σβάστικα καί ὁ Στάλιν κατά τήν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας, πού ἔμεινε ὡς τό σύμφωνο «Ρίμπεντροπ-Μολότωφ», ἤπιε στήν υἰεῖα τοῦ Φύρερ, τόν ὁποῖον, εἶπε, ξέρει πόσο ἀγαπᾷ ὁ γερμανικός λαός. (Γιά νά τόν εὐχαριστήσῃ ἀργότερα, ὅταν εἶχε καταλάβει τρία βαλτικά κράτη καί τήν μισή Πολωνία,

στηριζόμενος στό μυστικό παράρτημα του συμφώνου, του παρέδωσε ως δῶρο τούς έβραίους γερμανούς κομμουνιστές, πού είχαν καταφύγει στην Ρωσία.)

Τίς τελευταίες ημέρες του Αυγούστου μέσα σέ έναν διπλωματικό πυρετό δηλώσεων και αντιδηλώσεων, προτάσεων και αντιπροτάσεων από τίς δύο πλευρές, αναμίχθηκε ό Μουσολίνι προσφέροντας τήν διαμεσολάβησή του για τήν ειρηνική διευθέτηση του πολωνικού, κατά τό προηγούμενο του Μονάχου. Η πρότασή του έγινε ευμένως δεκτή στό περιβάλλον του Χίτλερ, τό όποιο έδίσταζε πάντα για τόν πόλεμο. (Ο Γκαίριγκ έλεγε σέ στενό κύκλο λίγες ημέρες μετά «Αν χάσουμε αυτόν τόν πόλεμο, νά μάς λυπηθεί ό Θεός.») Ο Χίτλερ τήν απέρριψε άσυζητητί, γιατί ήθελε όπωσδήποτε νά ξεκινήσει ό πόλεμος. Ύστερα, για νά αποφύγει ό Μουσολίνι τήν συμμετοχή του, του διεμήνυσε ότι είναι μέν πρόθυμος νά εκπληρώσει τίς συμμαχικές ύποχρεώσεις του, αλλά στρατιωτικά άπροετοίμαστος. Για νά πολεμήσει, έλεγε, χρειαζόταν νά του στείλει ή Γερμανία έπειγόντως μιά τεράστια ποσότητα έφοδίων, καταγεγραμμένη σέ έναν κατάλογο έξωφρενικής έκτάσεως. Ο Χίτλερ του τηλεγράφησε τελικά ότι συμφωνεί νά μείνει ό σύμμαχος του ουδέτερος, τόν παρακαλούσε μόνο νά του στείλει εργάτες. (Η γενική έκτίμηση των στρατιωτικών ήταν ότι ό ιταλικός στρατός άποτελεί βάρος και όχι βοήθεια.)

Έγινε ένα σκηνοθετημένο έπεισόδιο στα σύνορα τήν νύχτα της 31ης Αυγούστου γιατί ό Χίτλερ ήθελε νά εμφανίσει στην γερμανική κοινή γνώμη, πού εξακολουθούσε νά μήν θέλει τόν πόλεμο, πώς δέν ήταν ό έπιτιθέμενος. Τά Ές-Ές φόρεσαν πολωνικές στολές σέ φυλακισμένους πού έσκότωσαν, για νά τεκμηριώσουν μιά άποτυχοῦσα πολωνική επίθεση. Τό πρωί εισέβαλαν τά γερμανικά στρατεύματα στην Πολωνία χωρίς κήρυξη πολέμου.

Ἐνῶ προχωροῦσαν οἱ Γερμανοί, καί τὰ τεθωρακισμένα τους συνέτριβαν ἡρωϊκές ἀλλά μάταιες ἐπελάσεις τοῦ πολωνικοῦ ἵππικοῦ, ἡ Γαλλία ἐδίσταζε νά κηρύξει τόν πόλεμο καί προσπαθοῦσε νά ἐπιτύχει μέ διπλωματικά διαβήματα καί μέ παρέμβαση τοῦ Μουσολίνι, νά γυρίσουν πίσω οἱ Γερμανοί.

Τελικά ἡ Γαλλία, μόνο στίς 3 Σεπτεμβρίου, καί ἔπειτα ἀπό πολύ ἰσχυρές πιέσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία εἶχε ἤδη κηρύξει τόν πόλεμο, ἔδωσε ἕνα τελεσίγραφο στόν γερμανό ὑπουργό τῶν ἐξωτερικῶν, τό ὅποιο ἔθετε καινούργια προθεσμία, καί τό ὅποιο ὁ τελευταῖος θεώρησε κήρυξη πολέμου. Τό πόσο ἀπρόθυμη καί ἐκτός πραγματικότητας ἦταν ἡ γαλλική στρατιωτική ἡγεσία φάνηκε, ὅταν ἄφησε τό ἐπόμενο δεκαπενθήμερο τήν Πολωνία νά καταρρεύσει χωρίς νά τήν βοηθήσει μέ ἀντεπίθεση στό δυτικό μέτωπο. Καί ὅταν ἀδρανοῦσαν ὅλο τόν χειμῶνα τὰ γαλλικά στρατεύματα καί τό ἀγγλικό ἐκστρατευτικό σῶμα, διότι ὁ ἀρχιστρατήγος Γκαμελέν ἐκτιμοῦσε ὅτι οἱ δυνάμεις του ἦσαν ἀνεπαρκεῖς (πού στήν πραγματικότητα δέν ἦσαν) νά ἀντεπεξέλθουν σέ μάχες μέ τόν ἐχθρό. Ἐνῶ συγχρόνως γιά νά ἰκανοποιήσει τήν κυβέρνησή του πού τήν πίεζε ἀσφυκτικά ἡ κοινή γνώμη πού εἶχε ἐκμανεῖ μέ τήν ρωσική ἐπίθεση κατά τῆς Φινλανδίας, ἔφτιαχνε σχέδια ἀγγλογαλλικῆς ἐκστρατείας κατά τῆς Ρωσίας στόν ἀρκτικό κύκλο καί στήν Καυκασία. Στήν κατάρτιση αὐτῶν τῶν σχεδίων μετεἶχε καί ἡ ἀγγλική στρατιωτική ἡγεσία, μέ ἐντολή τῆς κυβέρνησης της, χωρίς νά νοιάζεται, ὅτι στόν πόλεμο μέ τήν Γερμανία θά προσετίθετο συγχρόνως καί πόλεμος μέ τήν Ρωσία.

Σέ μιά τέτοια θλιβερή σύγχυση πνευμάτων βρίσκονταν οἱ δυτικοί σύμμαχοι. Διέθετε ὅμως ἡ Ἀγγλία μιά τεράστια ἐφεδρεία θέλησης καί πολιτικῆς ἰκανότητας, τόν Τσῶρσιλ. Καίτοι ὑπέρμαχος τῆς διατήρησης τῆς αὐτοκρατορίας καί τοῦ ἀγγλικοῦ τρόπου ζωῆς ὄχι λιγώτερο ἀπό τόν Τσάμπερλαϊν, εἶχε σταθεῖ πεισματικά ἀντίθετος στήν πολιτική κατευνασμοῦ τοῦ Χίτλερ. Ἐπρέσβευε τήν συγκρότηση μιᾶς συμμαχίας

Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας και Αμερικῆς γιά τήν κατανίκηση τοῦ ναζιστικοῦ/φασιστικοῦ τέρατος. Θεωρούμενος ὡς φιλοπόλεμος, εἶχε ἀποκλεισθεῖ ἀπό τήν κυβέρνηση. Ὅταν ὅμως ἄρχισε ὁ πόλεμος τοῦ παρέδωσε αὐτή τό ναυαρχεῖο καί ὅταν κατόπιν κατέρρεε ἡ Γαλλία ἀνέλαβε τήν ἴδια τήν πρωθυπουργία. Μέ τούς Γερμανούς στή Μάγχη νά ἐτοιμάζουν ἀπόβαση στήν Ἀγγλία, κατόρθωσε νά συνεγείρει τόν ἀγγλικό λαό σέ μία ἀκατάβλητη θέληση γιά τήν νίκη ἀντί πάσης θυσίας, λέγοντας του ὅτι δέν ἔχει τίποτε ἄλλο νά τοῦ προσφέρει παρά «αἷμα, μόχθους, δάκρυα καί ἰδρώτα».

